

MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK
SZERKESZTI VAJTHÓ LÁSZLÓ
LXII. SZÁM

BESSENYEI GYÖRGY

**A MAGYAR NEMZETNEK
SZOKÁSAIRÓL, ERKÖLCSEIRŐL,
URALKODÁSÁNAK MÓDJAIRÓL,
TÖRVÉNYEIRŐL ÉS NEVEZETE*
SEBB VISELT DOLGAI RÓL**

ELSŐ KÖNYV
ELSŐ SZÁZ

EGÉSZ EURÓPA FORMÁJA
A XI.-DIK SZÁZBAN

1

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

Tanítványaival sajtó alá rendezte:

VAJDA LÁSZLÓ

Örömmel állunk azon intézetek sorába, melyek a teljes Bessenyei-kiadás ügyében már eddig is annyi buzgóságot fejtettek ki. Lerakjuk a magunk tégláját — emelkedjék az épület!

Úgy érezzük, kettős szolgálatot teszünk, mikor intézetünk, a kisvárdai m. kir. áll. Bessenyei György gimnázium kiadásában bocsátjuk itt közre a nemzet első nagy ébresztőjének e két munkáját. Egyrészt névadónk emlékének állítunk oszlopot, másrészt a magyar művelődés ügyét szolgáljuk.

Kiadványunk sajtó alá rendezésének és terjesztésének munkáját Vajda László tanár vezetésével a gimnázium VI. osztályának tanulói végezték.

A „Magyar Irodalmi Ritkaságok“ eme füzetének megjelenését az intézet tanártestületének példáját követve Kisvárdai társadalma tette' lehetővé, melynek értelmiségi, tisztviselő, kereskedő és iparos rétege vállvetve támogattott mind előfizetéssel, mind felülfizetéssel, továbbá azok, kik tőlünk kedvezményes áron megvásárolták: Magyarország jelentős számú középiskolája, s tehetősebb tanulóink szülei.

A szíves támogatásért köszönetemet fejezem ki elsősorban az intézet áldozatkész tanári ka-

rának, továbbá a VI. osztály lelkes főnökének és tanulóinak s mindenkinek, aki anyagilag sietett segítségünkre.

Kisvárdán, 1942. május havában.

Dr. Tóth József

tanügyi főtanácsos, a kisvárdai m.
kir. áll. Bessenyei György gimnázium igazgatója.

HIGGADT ELŐSZÓ HELYETT.

Bessenyei névadója intézetünknek. Meleg érzelem fűz hozzá valamennyiünket. Tépelődő, csüggedő remete-magánya vádolja a szabolcsi parlagot; elmaradottsága, nemtörődömsége meggyötörte. De látni tanította: rákényszerítette szemét a magyar sors fájó kérdéseire, s lelkében egyre szította a parazsai — emelj szót ez ellen, tégy valamit! — míg végül odalökte apostolnak a közömbösek közé. Eszméi, felbuzdulásai, harcai — boldogtalan életének egyetlen boldogsága — felmenti a szabolcsi parlagot. Földje lesújtotta, s fel-emelte. — Hogy miért nőtt annyira a szívünkhöz? Mert azoknak, kik az országnak ebben a szegletében munkálkodnak, még ma is az ugartörő példájából kell erőt meríteniök, különösen akkor, ha az ifjúság elhivatott nevelői. Sajátos oka van ennek. Talán most is, éppen úgy, mint Bessenyei korában, hazánknak ez a földdarabja a legalkalmasabb arra, hogy szemünkbe szöktesse a magyar sors véres kérdéseit. Megfogyatkozott birtokú, eladósodott, tönkrement urak földje. Az „Atlasz-család“-ok földje. A dzsentriföldje. A kívándorló amerikai magyar földje. A terpeszkedő

nagybirtok földje. Sárputriba meghúzódó 8—10 gyerekes családok földje, kiknek viskóját évről-évre bedönti a talajvíz. A műveletlenség és a közöny, mintha nagyobb lenne itt, mint máshol. Kell-e még több is? Ha valahol, itt igazán szükségünk van Bessenyei lelkiilottére: a ránk nehezedő élet súlyától porbahullva tépelődni, gyötrődni, s ebben az „in ferno“-ban kivajúdott gondolatokban, szándékokban, tervekben izmosodva terhét viselve felszárnyalni, s a majdani szebb idők megálmodott képére függesztett tekintettel feltárni a mai magyar élet kérdéseit a putrik és kúriák kis szülöttei előtt, s oly feleleteket adni ezekre, melyeken szilárdan épülhet a jövő magyar élet. Ügy érezzük, e talán nagyon is alanyi, nagyon is a genius loci hatását tükröző sorok valamit sejtetnek abból a bensőséges kapcsolatból, mely gimnáziumunkat névadójához fűzi, s bizonyágtételként hirdetik, hogy ennek a szögletnek még mindig nem idejét múlt apostola.

Hisszük, hogy az egyetemes magyar műveltség számára sem eldugult forrás. Filológusaink kimutatták, hogy honnan merítette szépirodalmi s tudományos munkáinak anyagát. E kutatások nyomán sokáig úgy állt előttünk alakja, mintha halvány, igen töredékes visszfénye lenne a korabeli nagy franciáknak. Rövid pár szóval intéztük el: a francia irány meghonosítója, s legjellemzőbb saját-sága a kisebb tehetséggel párosult nagyobb

buzgalom. (Voltak olyanok, akik Ady Endre soraiból is csak Párizs szédült életütemét hallották kidobogni!) Mióta ellenben sorra napfényre kerülnek eleddig hozzáférhetetlen munkái, sokban módosult a róla formált véleményünk. Nyilvánvalóvá lett, hogy a bécsi udvari élet légkörében magábaszívott francia műveltség csak a lelke tavába dobott kő volt, mely aztán szélesen gyűrűdző hullámzást indított meg. Vagyis, elhagyva a képes beszédet: a nyugateurópai műveltség csak látóhatárát bővítette, csak szempontokat adott, s e távlat birtokában kereste a megoldást sajátosan magyar adottságoktól meghatározott életének válságaiban. Hiába Voltaire, Destouches, Montesquieu, Rousseau kézzelfogható hatása, világítótoronyok ezek csupán, melyek felé megnyugtató kikötőt keresve iparkodik a magyar tenger hajótöröttje. Vagy a szemléletes képet színtelen, köznapi nyelvre fordítva: idegen hatásokkal telített sok-sok munkája mégis leg-sajátabb sajátja, mert egyéni életének a magyar földben gyökeredző élményei parancsolták életre azokat, s ez az élmény még ma is perzselően süt reánk az immár elavultnak érzett szépirodalmi s meghaladottnak, látszó tudományos munkáiból. Nagy tanulság, korunknak, mely azt még valahogy elismeri, hogy a művészi alkotás élmény nélkül csak talmi értékű, de hosszú időn át hozzászokva a szaktudományok hideg, tárgyias részletmunkálataihoz, arra már nem is gondol, hogy a tu-

dományos alkotásnak is csak akkor van létjogosultsága, ha élményből fakad — ha személyes ügyből nőtt általános érdekűvé. Mert csak így lehet hatóereje, csak így lehet életalakító ereje. — Íme, Bessenyei gazdag munkásságának rejtett kincse az egyetemes magyar műveltség számára!

Vajda László.

BESSENYEINEK MA IS VAN SZAVA A MAGYAR DIÁKHOZ.

A XX. század számára a Bessenyei-hagyaték már csak irodalmi régiség; emlék, aminek nincs ereje, mert avult, porszagú. Unalmas kötelező olvasmány, amelyet el kell olvasnia minden diáknak, de amely nem jelent már semmi újat, semmi ingerlőt. Igen, mert nem figyelünk arra, hogy a dohos sorok mögött az író lelkének értékes kincseit kínálja fel ajándékol. Pedig ebből a munkából is Bessenyei mindig időszerű lelkesége szól a magyar diákhoz.

E lelkeség, mely e két szorosban összetartozó munkát (egyik a magyarországi, másik az európai helyzet a XI. században) áthatja, osztatlan, s mégis kétarcú, mert egyszer mint korszellem, másszor mint Bessenyei saját lelke szól. Az író mindig kora felfogásának megfelelően lát és ítél, Bessenyei munkásságán a felvilágosultak világnézetének hatását érezzük.

Ezen nem lehet csodálkozni, hiszen a felvilágosult francia írók munkáiból tanulta meg, hogy az ész van hivatva az uralkodásra, s mindenütt az észszerűséget kell keresni, ami a természetszerűségre vezet. Legkedvencebb

szavai is ezek: „észszerűség“, „természetszerűség“. Történetszemlélete is, mit e könyvben ad, „észszerű“ okoskodásokkal van át- meg átszöve. Nem tartja elég észszerűnek, hogyan vesztet el a kun seregből több mint tízezer, a magyarok közül pedig csak alig ezer ember. „Ha a dolgoknak természet szerint való folyamatján gondolkozunk, harmincezer kunnak kellett együtt lenni, hogy harmadában tízezerét elveszthessen; vagy az lesz igaz, hogy a fejlődemen kívül egy kun sem szaladhatott el. Ezenkívül a magyarokat óriásoknak, őket pedig csepü embereknek kell gondolni, ha e) akarjuk hinni, hogy ezer magyarnak megölése mellett tízezernél többen hagyták magukat lekoncolni.“ Érdekes, de minket egy kissé mosolyra derít az e fölött való okoskodás. Sokkal értékesebb a nemesség keletkezéséről bölcselkedő elmélete. „A nemesség — írja — az egész világon fegyverrel kezdetett.“ Tehát aki bátrabb volt a harcban, aki több ellenséget legyőzött, azt a többiek maguk fölött valónak ismerték el: „Héj, te menj elő, te légy vezér, mi pedig csak utánad leszünk.“ „Ő elő ment, győzött, s végre bajtársainak miként győzzenek, parancsolta.“ Ez lett a vezér, s akik háborúban mellette vitézül harcoltak, azokat a többiek fölé emelte: „Ezek aztán mind parancsolni kezdték a csupa közjó és győzedelemért. így van a nemességnek a kezdete, melyet a természet maga szült.“ — Rousseau a „Társadalmi szerződés“ c. művé-

ben hasonló gondolatokkal foglalkozik, de tagadja, hogy természet szerint való lenne az uralkodóosztály elsőbbsége a többi alacsonyabbrendű osztály felett. Ebből is tapasztalható, hogy Bessenyeiből a kor lelke szól, mert hiszen mint e kor legkifejezőbb gondolkodója, ő is a természetességre akarja visszavezetni észszerű érveléseinek helytálló voltát. Ebben megegyeznek, de abban, hogy milyennek kell tartani ama természetes állapotot, már nem.

Nemcsak a korszellem irányítja gondolatait, hanem a saját lelke is. Az a lélek, amelyik a szürke hétköznapokból is táplálkozik, és amelyik teljesen egyéni meglátások hordozója. Saját lelkének szava szól akkor, amikor nemzetének hibáit kisebbeknek látja s a korrall próbál mentegedni: „Minekutána Európán szemedet eképpen keresztülvitted, térj vissza Magyarországra; fogadom, nem fogsz belső háborúin csodálkozni. Ha e nemzetet csak magát nézed a XI. sz.-ban, úgy ítélnéd, hogy helytelen változásokat tett királyaival. De mit követtek el más nemzetek, noha már régen, keresztények voltak?”

Saját lelkének hangját halljuk akkor is, mikor a magyar iskolák és a tudomány szomorú helyzetével foglalkozik. „Régen nemcsak gyermekség vadította iskoláinkat, hanem tele voltak mély tudatlansággal és babonával; nem lehetett eztán várni, hogy belőtök nagy emberek származzanak.” De most is meg-

találja a mentséget, mert az oka ennek is a korszellem: „Azonkívül oly világban, hol csak vitézeket becsültek, kevés ember kívánt tanulni. Csak klastromokban dűnnyögtek, de másutt mindenütt harcoltak.“ S fájó lemondással, s valahogy a megváltoztathatatlanba való belenyugvással teszi hozzá: „Ezen vad-sága iskoláinknak mégsem töröltethetett el egészen és sohasem is fog eltörölni tőkéei tesen.“

A saját lelke az, mely a hideg bölcselkedés böi tiszta meglátásra formálja a XI. és XVIII. század megoldásra váró feladatait. Nemcsak a nemes beszél belőle, hanem a látó ember, aki kora rövidlátásán felülemelkedve szemléli a világot. Mintha a tiszaberceli gürcölő job-bágy gyötrődései elevenednének meg előtte nap mint nap, érzi, hogy minden alulról jön, s ha nincs fenntartó erő, akkor összeomlik minden Babel: „Olyan a ti közsorsotok, mint a tenger, melybe minden víz visszafoly, mi belőle kiágazik! A ti rendetek a földön minden, mert ti vagytok minden rendnek szülői, táplálói és elfogadói. Érdemes és méltóságos paraszti sors, szerencsés az a király és úr, ki megismerheti, hogy atyja vagy.“ Különösen érdekes, mondhatnám modern meglátása: a nemesség és a parasztság között folyó állandó anyagcsere, az a megtisztulási folyamat, amely mindig az érdemeseket dobja felszínre: „Mennyi sok nagy úrnak maradéka lett már paraszttá közietek és mennyi paraszt társa-

tok lesz úrrá! Néktek ott kell maradnotok, ahol vagytok, hogy fiaitokat vándorlásaik végén megint magatokhoz vehessétek.“ — Szemben Rousseauval azt állítja, hogy „az emberek között való különbség Istentől jó“, — de nem azt, amit Aristoteles, hogy „az emberek egyrésze rabszolgaságra, másrésze az uralomra már születésekor hivatott“, mert hogy Istentől való, nem jelenti azt, hogy eleve valami silányabb anyagból van tonnáivá a paraszt, mint a nemes: „Nem következik ebből, hogy már ma minden nemes ember belsőképpen is érdekesebb vitéz, vagy tudós volna a nem nemesnél; érdemekkel nemesült atyáknak lehetnek érdemetlen gyermekei, kiket aztán csak nemeseknek kell tartani, mert mit csináljon az ilyenekkel a világ?“

Ezekkel a boncolgatásokkal kapcsolódik bele a mai magyar életbe. Nemes szólt a nemességről, nemes beszélt a parasztról, de magasabbrendű szellemisséggel nézve a tér- és időbeli történet — örökérvényű tanítást hagyva a mai és mindenkori magyar diáknak.

Mikó Zoltán

grimm. VI, o. tanuló.

Tudósítás.

Mivel ezen munkát így, amint írva van, a becsületes censura kinyomtattni meg nem engedte, tehát sem más módon írni nem akartam, sem a nemzet következő történeteit nem folytathattam írásommal, és nem is cselekedhetem addig, míg jobb világot nem érünk, melybe a tudatlanok az okosokat nem fogják láncon tarthatni. Csudálatos dolog, hogy minden azt állítja, öbenne isteni igazság lakik, mégis tiltják a beszédet vagy írást, mely másféle igazságról szól. Pedig ha igazság valósággal igazságod, ne félj, mert istenek, emberek örökké harcolnak ellene, sem rontják el soha. Éppen olyan e részbe a felsőség, mint az a házas ember, ki esküszik, hogy felesége hozzá a legtökéletesebb, a legállandóbb hívséggel viseltetik, s mégis zárva tartja, hogy soha ifjú hozzá ne is szólhassék. Mennyit papolnak, parancsolnak az ellen, hogy ne kívánd a másét, ne egyél, igyál sokat, ne szerelmeskedj más leányával, feleségével, ne cifrázd magad, ne óhajts magadnak gazdagságot, áldjad azt, aki bánt, mégis csak kereskedünk, eszünk-iszunk, szerelmeskedünk, veszekedünk, pompázunk mind papostul együtt. Igazság a természet s tévelygés a többi.

György Bessenyei jk.

I. RÉSZ.

A nemesség eredete.

Két dolog támadt világunk lármája között, egyik fegyver, másik penna. Valaki az alsó községnek homályából és a rabi sorsból magát ki akarja emelni, vagy fegyverrel, vagy pennával kell neki evezni. A magyar nemesség nem fogott volt még pennát kezébe, amikor már magában fejedelmi embereket szült. Az egész világon minden nemesség fegyverrel kezdetett. Aki erősebben vihatott s másoknál több ellenséget győzhetett, nagyrabecsültetett. Gyengébb társai azt mondták neki, ha harcolni indultak: „Héj, te menj elő, te légy vezér, mi pedig csak utánad leszünk.“ Ő elő ment, győzött, s végre bajtársainak, miként győzzenek, parancsolta. A szükség kényszerítette ezeket, hogy neki engedelmeskedjenek, mert látták vezéröket győzedelmeskedni. Végre, ha az ilyen vitéznek fia növekedett, atyjának érdemeiért, annak helyébe vezérré tétetett. Ez azután atyjának nyomdokait követte és akik magokat háborúiban körülötte keményen viselték, azokat többeknek vezéreivé tette. Ezek aztán mind parancsolni kezdetek a csupa közjó és győ-

zedelemért. Így van a nemességnek kezdete, melyet a természet maga szült. Ezen különbség végre a maradékokban látszatott megromlottnak lenni. Sok nagy vitéznek és haza atyjának maradtak idétlen magzati, kiket szenvedni kellett. Az atyák nagy érdemeikkel jószágot szerzettek magoknak, melyeket meghalván gyermekeiknek hagytak. Senki sem találkozhatott, ki előállt volna azt mondani, hogy ennek vagy amannak árváit vagyonaiktól fosszák meg, mert már azok szüleiknek érdemeikkel nem bírnak. A természet e dolognak mindig ellent állott, és nem engedte meg, hogy a fiútól, ha féleszű volt is, atyjának reámaradott javait elvegyék. Kinek lett volna úgylis köze hozzá? Ki merte volna mondani egy felső tanács előtt, hogy mivel ő legérdemesebb tulajdonságú férfi az országban, az idétlen maradékoknak jószágot neki adják? Innen származott aztán, hogy végre az érdemes nemes atyáknak érdemetlen nemes fiai lettek.

Azt mondod, nem igazán írok, mert a természet senkit másik társa fölébe nem tett, mind egyenlők vagyunk, és így nemességünk a parasztságon erőszak, igazságtalanság. Kérlek, hallgass meg, honnan van tehát, hogy egyik ember természet szerint félelkeny, gyenge, a másik pedig bátor szívű és erős. Megvallom, hogy ezen különbséget, még minekelőtte halandó társaimat a természetben ismerni tanultam volna, gyermekségem-

ben az emberek között tapasztaltam és rajta elmélkedés nélkül csodálkoztam. Nem megyek ezen természeti igazságnak megbizonyítására Rómába, Athénába példákat keresni, az a kis sziget, melyben neveltetem, elhítt róla. Ismertem itt olyan embert, kit bátor férfi nevelt. Ez ötét egyszer magával puskát vévén a sziget alá sétálni viszen. Valamely halom oldalában megállott vele egy füves, seprő-körös parlagföldnek a végén, azt mondja neki (már felserdült ifjú volt): menj be, öcsém, ebbe a gazba, majd nyúl szalad onnan ki, meglőjük. Fényes nappal volt a dolog és elhiszed, ha mondom, hogy öcsémuram nem mert a gazba belemenni, csak forog, köhög, fújja az orrát, a bátyja pedig csak küldi, mert lehetetlen volt neki meg is gondolni, hogy öccsét a félelem tartóztatná. Végre a sok szorongatásban csak kisül, hogy fél öccse a gazba bemenni. Elnevette magát csodálkozásában és ezen csaknem hihetetlen történetet előttem is utolsó idejében beszéltette, mit maga fülem hallatára ugyanazon félénk öccse is idővel megvallott. Mondd meg már, ki adta ezen ifjúba gyengeségét, ki olyan bátor embernek keze alatt növekedett, kinek véréből is származott¹? Ha valamely idegen részein világunknak százezer ily ifjú s köztök egy oly bátya lettek volna együtt, ez az utolsó akármely hadakozásban vagy állapotban is annak a százezernek természet szerint örökké vezére s uralkodója lett volna,

mert a félelem mindig a bátorságot taszítja a veszedelem közt előre, hogy magát árnyékába húzhassa.

Azt kell tehát ítélnünk, ha ilyen dolgokat látunk, hogy az embereket félelemre, bátorságra, erőre, erőtelenségre, a természet keze csinálja. Ne hidd, mint némelyek akarják állítani, hogy bennünk az ily különbségeket csak a nevelés szüli. Sokan mondják: ha a gyermekeket kicsiny koruktól fogva nem ijesztgetnék ördögökkel, boszorkánnyal, szakállas farkassal, lidérccel, éjjeli baglyokkal s több efféle idétlen kísértetekkel, tehát nem lennének soha félénkek. Igaz, hogy harmadrésznyi félelem nem volna e világon, de hiszen azokról a kísértetekről szinte annyit beszéltek régen ennek, mint amannak, mert mentői beljebb mégy az időkbe, annál boszorkányosabb világra találsz. Ezt a felebb megírt történetet azért hoztam itt elő, hogy benne magam élő bizonyosság vagyok, de még nagyobb okom volt reá azért, hogy csodálatos eset, melyhez hasonlót talán kevés ember ismerhet a világon. Egy felserdült ifjú nappal, mellette van a bátyja, s mégis a seprőfübe bele nem mer lépni. Csaknem csodája ez a természetnek a gyengeségben. Tedd mellé ennek azt a paraszt közkatonát, kinek örökké kísértetről beszéltek, mégis, mikor az ellenség városát dúlták, a kriptába is alábocsátkozott éjtszaka, hol koporsókat szagatván fel, az úri halottaknak ujjait gyűrűs-

től el vagdalta s tarisznyára rakta. Látod, hogy különbözteti magát e részben a természet.

Nézd meg az emberi tulajdonságokat egyekben is. Vedd fel halandó társaidat tudományaikban. Ott is nem azon sorsban leled-e őket, mint vitézségeikben! Honnan van, hogy minden ember egyenlő módon fogantatok, születik a természetben, mégis egyik szép, a másik sunda, ez görbe, amaz egyenes, ez nagy, amaz kicsiny. Azt mondod, mert a szépet árnyékon nevelik, a rút pedig -a nap alatt rútul éi. Mi okozza hát, hogy itt Bécsben a búves falak és több szépek közt olyan rút / méltóságos grófnékat, hercegnéket látok, hogy miattok reám csaknem ökredezés esik, parasztleányokat pedig olyan szépeket találsz a mezőn, kiket a hintóból grófnéd mellül megkívánsz!

Ne úgy gondolkozzunk ezekről, mintha emberi munka csinálná köztünk a különbséget, mert belső eredet szerint való tulajdonságot soha emberi munka embernek nem adhat. Kövér, hitvány földet mívelhetünk, igaz, de azokat nem teremthetjük kövérré vagy hitványná. Csinálj nekem az ausztriai hegyeken tokaji aszú szőlő-bort. Így találod az embereket is csupa testi állapotjokra nézve. Mondd meg nekem: miért nem lehetett IV. Béla király Hunyadi János, hogy ő is hazáját a tatártól védelmezhetette volna úgy, mint Hunyadi azt Mahomedtől védelmezni tudta?

Menj be egy erdőbe, s kérdezd meg ott a görcsös fától, hogy miért ő görcsös, és nem olyan szép egyenes, sima, mint a másik, mely mellette felnyúlt. Ha szólhatna, tudod-e, mit felelné! Azért, azt mondaná, hogy az Isten és a természet eképpen akarták köztünk a különbséget tenni. Azt gondolod talán, hogy az az Isten, ki görbe és egyenes fát, keserű fűvet és mézet teremtett, nem éppen olyan szabados uralkodó emberi nemzeteden, mint ezer egyéb teremtésén! Tudd meg hát, hogy az emberek közt való különbség Istentől jó.

Ha szép ábrázatot látsz, azt mondod: be nemes tekintet! Ha szép és mély elmét hallasz, így szólsz: be nemes elme! Ha bátor és hatalmas cselekedetét látod valamely halandónak, így ítélsz: be nemes férfiú ez!- Érdemli, hogy társain vezér legyen, kiket természeti érdemeivel, mint valamely földi istenség, felülhalad. Nem így kell-e Hunyadi Jánosról szólanod, mikor látod, hogy Nándorfehérvár alól Mahomedet elveri s maga hatalmas tulajdonságaival hazáját megszabadítja! Ki teremtette Hunyadi Jánost és több ő hozzá hasonló férfiakat! F. az Isten. Ki teremtette hát a nemes embereket is! F. az Isten.

Nem következik ebből, hogy már ma minden nemes ember belsőképpen is érdemesebb vitéz vagy tudós volna a nem nemesnél; érdemekkel nemesült atyának lehetnek érdemetlen gyermeki, kiket aztán csak nemesek-

nek kell tartani, mert mit csináljon az ily ékkel a világ? örökségöktől nem lehet őket megfosztani, várni kell rájuk, míg vagy egy vagy más hibájokkal magokat parasztokká nem teszik, hogy onnan új érdemekkel magokat új nemességre emeljék.

Ti paraszt emberek, szegény adófizető nép, miért szenvednétek nehezen, hogy a nemes rend véletek parancsolni látszik, hiszen azok mind ti közületek valók, a ti atyátok fiai mindnyájan. Ti vagytok a nemességnek, fejedelemségnek, királyságnak, főpapságnak szülői és örökös tárházi, mindezen méltóságok ti belőletek származnak, ti vagytok az atyák, mi csak fiák maradunk tőletek. Mennyi sok nagy úrnak maradéka lett már mjra paraszttá köztetek és mennyi paraszt társatok lesz úrrá! Néktek ott kell maradni, hol vagytok, hogy fiaitokat vándorlások végén megint magatokhoz vehessétek. Ezelőtt négyszáz esztendővel egy paraszt gulyás közületek vitézséget mutatván, nemes emberré tétetett, felment maradéka sok jószággal bírt, rajtatok háromszáz esztendeig uralkodott, utoljára megszegényült, elpusztult, és már száz esztendeje, hogy hozzátok, szüleikhez bujdosása után visszatérván szánt, vet, adót fizet s robotot dolgozik azoknak, kik ezelőtt kétszáz esztendővel az ő eleinek hasonlóul robotoztak. Olyan a ti közsorsotok, mint a tenger, melybe minden víz visszafoly, mi belőle kiágazik. A ti rendetek e földön

minden, mert ti vagytok minden rendnek szülői, táplálói és elfogadói. Érdemes és méltóságos paraszti sors, szerencsés az a király és úr, ki megismerheti, hogy atyja vagy.

II. RÉSZ.

A magyar nemességről Sz. István király alatt.

Nem akarom a magyar nemességnek eredetét a scithák között keresni, mert hazánkban törvényei, melyeken állunk, Szent Istvánon kezdődnek. Attila, Árpád idejűkben a nemesség csak a hadakozó férfiak között kiosztott tisztségben határozott. Aki vezér, vagy jó vitéz volt, nemes ember lett, mivel a többinél nagyobb tekintete s hatalma lett, kiknek mint százados, ezeres vezér parancsolhatott. Úgy látszik, mintha magyarságunkban a nemesség eredetét csupa katonaságból hozná. Nem is lehet másképpen, mert régen írással, pennával oly nemzetnél nem lehetett nemesedni, mely nem írt, sem olvasott, hanem harcolt, győzött, rablott, és parancsolott.

Valamennyi nemzet e világon van, mely már mesterségekre, tudományokra ment, mind ilyen kezdetet adott nemességének; és hasonlóul elejénten mind fegyverviselő férfiaktól állottak, hol a felsőbb vezérek, kiket már most haditiszteknek nevezünk, nemeseknek tartattak, csak hadi hivatalok szerint szokás-

ból. A főkapitányok hercegi méltóságokban voltak, s maradékok is felette maradt a köz-népnek. Ezekből származott aztán az első és örökös nemesség. Ilyenek voltak Árpád alatt a főkapitányok, mint Szabolcs, Gyula, Kund, Leel, stb. A magyar nemesség e szerint, míg felölök királyi rendeléseket, törvényeket nem lelhetünk, csak személy szerint való érdemekben, szokásban, katonai hivatalban állott fenn. Ha az első vezérek közül valamelyik megholt, nem lehet gondolni, hogy elmaradott fiai, kik még vezéri hivatalba nem jöhettek, mind akként tiszteltettek volna. Tudjuk, hogyha egy kapitány vagy hadnagy meghal, ki szolgálatja elején csikós volt, elmaradott árváit véle elmúlt tisztsége több időkre sem meg nem nemesíthette, sem kapitányokká nem tehetette; mindazáltal egy tiszt árváit csak nem tekintjük úgy, mint csupa paraszt gyermekeket. Ilyenformán képzeld magadnak a nemesség kezdetét, míg annak szabadságait papirosra, kutyabőrre nem írták. Megtetszik ezekből, hogy a nemességet katonaság szülte egész világunkon. Menjünk fel a régiségbe, úgy-e, hogy az emberek előbb kezdettek egymással verekedni, mint írni. Mihelyt pedig valaki a többinél nagyobb erőt mutathatott, azon okból azoktól mindjárt különböztetett. Akar tudomány, akar vitézség okozza a különbséget, az mind csak erőnek mondathatik. Miért ez okosabb amannál? Azért, hogy erősebb lelke van.

Elég ezekről. Kezdjük el a nemességet törvényes erejében vizsgálni, mely szerint most is nemesek vagyunk. Sz. István királyig nemzetünk hercegek által vezéreltetett, de Ő aztán apostoli keresztyén királlyá lett, a nép fejévé választotta, Rómából pedig keresztet, koronát, apostoli nevet kapott. Nem céloim itt, ne felejtsetd el, hazánknak külső viselt dolgait vagy históriáját írni. A törvényes rendelkezéseken fogok csak menni, és ha néha külső dolgokat is említek, azokat csak azért hozom elő, hogy a szerzett törvényeknek okát bennök megmutathassam. Nem elég nekünk olvasni, hogy ez vagy amaz uralkodó hazánkban ilyen vagy olyan törvényt szerzett, hanem tudni kell azt is, mi okon lett nemzetünkben az ilyen vagy olyan törvény.

Amicsodás állapotban egy nemzet vagyion, ahhoz szabja törvényeit, kivéven az oly dolgokat, melyek minden időben egyenlő törvényeket kívánnak, mint az Isten és a természet ellen esni szokott nyilvánvaló bűnök. Egy oly ember, ki hazájának törvényét vizsgálja, annak históriáját vagy külső viselt dolgait is tanulja, különben csak azt fogja mondani, ez volt ekkor törvény, de miért, nem világosítja.

Menjünk vissza a nemességre, melynek megmagyarázása hazánknak rendét úgy is maga után húzza. Szent István a tizedik százban mintegy kezdett felemelkedni. Nem akarom történeteit számlálni, hanem törvé-

nyeire jövő

k. Ha e királynak rendeléseit megnézed, mint tükörben, úgy láthatod nemzetedet a tizenegyedik száz táján, ő volt, ki magyarságunkat a keresztyénségre hajtotta. Egy ily rettenetes nemzetet megszokott régi hitétől elszakasztani s új hitre hozni, fellette veszedelmes próba volt. A valamiben megrögzött emberi természet csoda nélkül szokásaiban változást nehezen szenved. Ha nem tudod, hogy Szent István nemzetét a pogányságból keresztyénségre térítette és törvényeit kezébe vévén, azokat úgy olvasod, csodálkoznod kell rajtok. Nagyobb része rendeléseinek templomi szolgálatból áll. Szüntelen böjtöt, misét, egyházi embereknek tiszteletét emlegeti. Többnyire minden törvénye a keresztyénségnek előmenetelére céloz. „Reges esse non possunt, qui catholici non sunt.“ L. 1. C. 1. Ez azért rendeltetett, hogy még akkor voltak fejedelmi emberek, nem katolikusok, és féltették ezektől a koronát. Tudod, hogy a somogyi vezér, *Kupa* és az erdélyi fejedelem, *Gyula* Szent István ellen hadat indítottak csupán azon okbul, hogy régi pogányságukat keresztyénségre kívánta hozni, ée ha Szent István fegvvénél nem védelmezte volna törvényét, Kupa akár Gyula a királyságra felemeli vala magát. A törvényinek magának egynek sincs ereje a világon, ha fegyvert és hatalmat nem tesznek hozzá. Ember és törvény nincsen olyan igaz e földön, melynek ellenségei ne találhatnák

nak; innen van, hogy az igazság hatalmat kíván megmaradására.

A főpapi rendről.

Különös gonddal viseltetett Szent István a belső embereknek tisztelete iránt, melyre szükség volt, mivel az új keresztyénség csak ezekben nézte s tisztelte először új hitét: azért írja C. 3. Illos enim Deus humani generis constituit custodes, facitque speculatores animarum; sine enim illis non constituuntur reges, nec principatus. Per illorum interventum delicta delentur hominum: in manus enim illorum posita est po testas ligandi nos in peccatis et a peccatis solvendi. Testamentum enim sempiternum statuit illis Deus, eosque segregavit ab hominibus et sui nominis atque sanctitatis fecit participes; et ab hominibus interdixit reprehendendos esse per David decificum regem: Nolite tangere Christos meos. Eképpen kívánta Szent István eredet szerint az egyházi férfiaknak tiszteletét és hatalmokat nemzetén felállítani, mely dolog hasonlóul keresztyénségből származott.

Nemesi szabadság.

Nem kevesebb vigyázással volt a főrendek iránt is, melyeknek nemességüket következiképpen határozta meg: L. 1. C. 1. Illi enim sunt regni propugnatores, defensores imbecillium, expugnatores adversariorum,

augmentatores Monarchiarium. Illi tibi filii mi, sint fratres et patres. Ex his verő neminem in servitatem redigas, vei servum nomine; illi tibi militent, non serviant. Ezen rendelkezekben kezdődik a magyar főrendek törvényes és örökös nemessége. Innen kell kihozni, hogy a magyar nemes hazájának hasznáért fegyverrel adózott, melynek költségét minden terhes alkalmatosságban viselte. Meg fogjuk továbbá látni, hogy ez a nemesség micsoda nemű történetek s viselt dolgokon ment által a magyar királyok uralkodása alatt egész Ferdinándig. Ne véld, hogy ezen okbuí az egész haza dolgát írjam, csak a nemességet s nevezetesebb dolgokat veszem kezembe, melyeknek fonalát azon lár más szélvész közt, hol hazánk annyit zavarthatott, keresztül nyújtom.

Kívánságom van megírni, hogy a magyar nemesség törvényes szabadsága, haszna és terhe szerint országszerte meghatározott hatalmával, erejével nemzetünkben mit követhetett el elejétől fogva. Ha hányattatását s viselt dolgait némely uralkodói alatt megvizsgáljuk, lejöven ez úton a mai százig, látni fogjuk bővebben, mik voltunk és most mik vagyunk.

III. RÉSZ.

Mikor egy egész nemzet változni indul, olyan hazájában, mint a megháborodott tenger, mely magát szaggatván habját egy-

másba veri, s fenekéből kirohanni látszik. Ilyen volt Pannónia a tizenegyedik százban, hol a felére keresztyén, s felére pogány magyarság együtt egymás ellen keveregve maga ellen küszködött és szívét önnön erejével vérezte.

Kupa, Gyula a keresztyénség ellenségi.

Kupa, a somogyási gróf gyújtotta az első tüzet. Az ilyen dolgokra mindig nagy és hatalmas emberek kellenek. Pártot ütött az egész erejével a király ellen; táborba szállott, meg is ütközött; de leverettetett, s maga is a harcban megölettetvén, teste négyfelé vágattatott. Ezen győzelem és keménység az erdélyi fejedelmet, Gyulát el nem rettentette, ki nem szenvedhetvén a királynak apostolságát, ellene kiszállott; de hasonlóul megverettetett és rabul esett. Látjuk, hogy ezek nemzetek vérét a keresztyénség miatt ontották, melyet gyűlöltek. Ne csodáld aztán, ha Szent Istvánnak annyi rendelkezését olvasod a böjt, templomjárás és egyéb keresztyéni dolgok iránt. Uralkodása alatt a hatalmától megrettent magyarság hallgatott; de szívében nem volt egészen keresztyén. Egy ízbeli embernek meg kell halni, s annak maradékát lehet atyjainak hitével ellenkező hitben felnevelni, hogy tökéletes hitváltozás lehessen. Míg a vén scithák ki nem holtak, soha Magyarországbán keresztyénségünk egészen

gyökeret nem verhetett, mint ezt alább meg-
láthatjuk.

Külső törvény.

Azt gondolod, hogy már ekkor illendő rend és igazság kiszolgáltatása volt az országban. Nézd meg a törvényeket, micsoda bűnöket tiltanak, tapasztalni fogod belőle, micsoda rend lehetett a nemzetben, mely a rablástól, dúlástól csak akkor ült le, és hogy más házára nem mehetett rabolni, magát rabolta.

A gyilkosság közönséges eset lehetett kétségkívül köztök, mert halállal sem büntettet-
hetett. Ha valaki mégis valakit fegyverrel ölt, fegyverrel ölettetett meg ő is. Siquis ho-
minem gladio occiderit, eodem juguletur gla-
dio. A másféle gyilkosság mind megváltatha-
tott pénzen; mintha aki görcsös bottal agyon-
ütött valakit, nem éppen olyan gyilkos lett
volna, mint aki fegyverrel és éles vassal ölt. De emberi természetünknek voltak a régi
időkben ilyen részegségei, melyeken ma cso-
dálkozunk, noha más dolgokban hasonló ré-
szegségeink vágnak.

Erkölc.

A főemberek, ha feleségük ellen felgerjed-
tek, megölték őket, és mégsem vette el érte
életüket a törvény. A leányokat elragadozták
egymástól. Sok férfiak feleségeiket elhagy-
ták, kik bujdokván másoknak feleségeiket

magoknak orozva ellopták. Ezekben a bűnökben mégis sehol nem mond a törvény halált, pénzzel, eladással büntet többnyire, honnan kitetszik, hogy a rabi szolgálatot nagy büntetésnek tartották. A főrendek sok közembereket udvaraikban rabi Szolgálatra nyomtak, melyet a törvény megtiltott. Minekutána a jobbágyság felállott, ezen törvénynek ereje elmúlt. Nincsen olyan ember, ki szabadon ne kívánna élni, azonban semmire az emberek nem hajlandóbbak, mint magokat rabokkal szolgálatni. Nagy veszedelme az halandó sorsunknak, hogy mindent csak másainknak kívánnánk, és a mások javát hibás indulatból, mint gyarló állatok, magunk hasznának feláldozni nem szégye-neink.

Szent István király alatt még a magyar némely idegeneket, belső embereket s természet szerint szelíden származott hazafiait kivévén ragadozó, kegyetlen, erőszakra, rablásra, rendetlenségre hajlandó volt, mely bűnöknek némely része köztök gyakoroltatott is, és méginkább gyakoroltatott volna, ha a király velők ellenkezően azokat annyira nem fojtogatta volna. Közönségesen megjegyezhetjük, hogy ez időben eleink közt a nagy bűnök kevés büntetéssel büntettettek. Úgy gondolkodott, hogy ekkor kellett volna erős törvényt szabni, nem azután, mikor a nemzet szelídült. Akkor, ha asszonyt lopott is va-

laki, meg nem öletett; most pedig, ha barmot, ökröt, vagy lovat lop, felakad. De tudod-e, hogy az országot keresztyén hitre kellett hozni, mely ellen — noha olyan lágy törvényei voltak — mégis pártot ütöttek. Ha a király legelőszőr mindjárt népétől régi megszokott hitét elvévén annak kedves vétkeit is mindenütt halállal büntette volna, iszonyú utálatba tette volna azáltal a keresztyén hitet, mert kiki ezt vette volna a szoros törvénynek okául. Nem félhetett-e a király, hogy népét ellene lármázza, s magát szerencsétetik Lassan-lassan, kedvezve, simogatva szokták a vad természetet szelidségre hozni, melynek azt sem kell tudtára adni, hogy szelídül; mert a vad soha nem kíván szelídülni magától, mivel a vadságban keresi a lehető boldogságát.

A lopásért, ha cseléd lopott, először orrát vágják el; de ha fizetett, azt is megválthatta; második lopásból is szabadulhatott, hol fülét metélték el, ha nem fizethetett; ha harmadszor orr, fül nélkül lopásban kaptott, úgy vesztette el életét, talán azért, hogy kétszeri lopásban már meg nem válthatván magát, el hagyta orrát, fülét vágni, honnan a bírák megtudhatták, hogy már máskor is lopott; de ha valamely tolvaj fizethetett, és százszor más-más helyeken orrát, fülét megválthatta, nekem úgy tetszik, a törvény szerint mindig lophatott, s élhetett.

Ördögösség, boszorkányság.

Az ördögösöket és boszorkányokat parancsolta a törvény büntetni, inteni és a jóra visszatéríteni, de nem ölte, sem égette őket; hanem annakutána, mikor okosodni kezdett a nemzet, ezeket a csodálatos nemű teremtésekét égetni indult. Egy európai nemzetnek sem olvashattam törvényeit, hogy azokban boszorkányokat égettetni ne láttam volna, kik ördögökkel mondatnak pajtáskodni. Nem győzök a szánakozás miatt magamon eleget nevetni, hogy ezeknek az ördöggel társalkodó és kulcslyukon bujkáló, eltűnő, alá s fel repdeső állatoknak létüket nem hihetem. Az egész pokol ördöge egy asszonyt által nem húzhat úgy a kulcslyukon, hogy életben megtartja; aztán, minek hagyták magokat megfogni, ha eltűnhettek?

E fellebb előszámlált rendek a tizenegyedik száznak harmincadik esztendeje táján voltak. Ne véld azonban, hogy e százban a törvényes rendelkezések változást ne szenvedtek volna. Tapasztalni fogod, a következő történetekből, mi lett sok dologból.

IV. RÉSZ.

Német Péter király alatt.

Szent István király alatt a tizenegyedik száznak kezdetében olyformán állottak hazánknak dolgai, mint olvashattad. Péter ki-

rály koronáztatott utána, kit burgundiai vagy német Péternek neveztek azon okbul, hogy nem egészen magyar vérből származott, sem azoknak szokásával nem növekedett, mely miatt erkölcseiben is idegen volt. Csak most kezdett a magyar nemesség királyában, törvényeiben gyökeret eresztetni és már szaggattatni kezdetett. Ha csak Szent István király törvényében vette volna nemességünk mindenképpen eredetét, nehezen állhatott volna fenn azon erőszak ellen, melyek ostromlották; de a régi szokásban gyökerezvén, mindent levert magáról, valami ellene kelt. Péter a magyar nemzetnek akkori módját, természetét utálta. Nem ismerték még akkor a fejedelmek jól az emberi természetet, s hamar hibába estek, ő is belső idegenségét hívei előtt titkolni nem tudta, ki különben is haszontalan halandó volt. Gizella, a burgundiai hercegnek leánya és Szent István királynak második házasságától elmaradott özvegye a magától is vezett természetű Pétert szüntelen azon erőltette, hogy magyarait hazájoknak felsőbb s nemesb hivatalaiból kivesse, velők ne társalkodjék és csak parancsoljon. Ez a királyné kegyetlenebb állat volt a véres prédáján növekedett hirkaniai tigrisnél. Asszonyi nemének gyalázatjává és sárjává tette magát alacsonyságával, melyben áruló gyilkos lett. Soha a királyi szék elfajult emberi származást jóvá nem tehet. Péter Gizellát, vagy mint mások írják, Giziét örömmel

követte, mert vére lévén, gonoszságára ügyis hajlandó volt. Királyi tanácsából a magyarokat kirekesztette, hova olaszokat, német nemeseket ültetett; ezeknek adta országának felsőbb és hasznosabb hivatalait is, melynek dolgait azoknak fiai nélkül kívánta igazgatni. Az emberi természetet semmi sebesebb forradásba nem hozza, mint ha megútáltatik, és olyan idegen által, ki jóvoltából él, örökségétől embertelenül megfosztatik. A hazájokban örökös magyarok véres diadalmaikkal vett földjeiket idegenektől elharácsolni nem engedvén, Pétert idegenek közé üzik s helyette más királyt választanak a Szent István véreből.

Aba felhág a királyi székre, Péter pedig egyik rokonától a másikhöz bujdosva segítséget koldul, hogy az országot visszanyerhesse, melyet sem érdemlett, sem vezérelni nem tudott. A magyarok, minekutána Pétert kiverték, azokat, kik királyságát a királynéval való egyetértésből előmozdították, összetépték. Mikor azután egy nemzet megháborodik, olyan, mint a sérült vad, mindent vág, mi elébe akad. Péter ezalatt nemzetsége közt jár, kel, sző, fon, biztat, ígér és végre az akkori császárral együtt fegyveres seregeket hoz Magyarországba, hogy rajta ismét uralkodhassék. Aba feltalálja magát s félvén az erővel megütközni, Friderikus császárnak titkon nagy ajándékokat küld, melyek által ez engesztelő-dős re hozatván visszatér, s Bécsben a vérontás

nélkül nyert kinccsel leül. Eleget kesergett Péter e reá nézve oly siralmas változáson, de nem lehetett tovább erőlködni. Az emberek akár trónuson, akár papoló székben, akár vítézi páncél alatt voltak, a pénznek minden időben s mindenütt engedtek.

A császár csendesen dolgait igazgatta, Péter pedig, hogy mások uralkodnak & ő magánosságban sóvárog, olyan volt, mint a részeges ember kíváncsi bújában, ki a lakodalmas házhoz hivatalos nem lévén, csak a kert hátuljáról nézi, miként füstölög a vendéglő háznak kéménye, melynek dorbézoló lármáját, éhkortyokat nyelvén, szomorúan hallgatja távolról, hol magában kornyadoz. így nézett Péter Magyarországra Bécsből, melyben Aba korhelkedett.

Ez a két király olyan volt nemzetünknek, mint Scilla, Charibdis a köztök evezőknek; egyikből másikba verődtek. Aba kevélységében ostobaságától megrészegetett,[^] és ölni kezdte híveit. Érzette hajlandóságát a kegyetlenségre, melyben elő kívánván menni, főembereit magától eltávoztatta. Péter idegen nemzetet akart örökössé tenni az országban, Aba pedig parasztokat tett királyi tanácsosoknak és a főrendeknek azok által parancsoltatott. ítéld meg, melyik lehetett a magyarságnak utálatosabb? Ezt a két időtlenséget a hazának szerencsétlen sorsa hozta fel együtt, hogy annak szíveit szorongathassák. A magyarok, kik ostoba jármát sohasem vi-

selhettek, Abát le akarták húzni királyi székből, de ez iránt tanácskozni kellett, mit ő megtudott, mert király volt s ezer szemmel bírt. Kegyetlenségét fedezni kezdte, összehívatott magához ötven főnemet oly végből, hogy velek országa dolgairól tanácskozzék. Megparancsolja azonban, hogy őket, minek-utána egybegyűltek, mind összekoncolják. E siralmas, ostoba kárhozat megesvén, Abát örökös gyalázatra vetette. Kénytelen volt az elrémült nemesség ismét Péter után futni, kit mégis kevésbé utált, mint Abát.

A császár elérkezett Péterrel és seregeivel, kinek Abával ütközetre kellett kiszállani. Győzedelmes lett olyan király ellen, kit azok utáltak, kiknek vért kellett volna érte ontani. Aba megveretett, de itt nem lett szerencsétlenségének vége, mert egy faluban bujdosván, ott valamely jobbágya reátalált s agyonverte.

Péter megint uralkodik. Tudta már, hogy veszedelemben forog királyi székében egy oly koronás fő, ki maga körül idegeneket gyűjt tanácsnak, s az örökösöket megveti, de ő azért sem szenvedett szerencsétlenségéről nem emlékeztén, sem lehető veszedelmét nem érezvén, nagyobb indulattal kezdi mindazon sérelmeket a magyarokon elkövetni, melyeket már egyszer végbevitt. Újra esküvést tesznek ellene; megtudja, előhordatja a gyanúsokat, kiket részint levágot, részint szemök világától megfosztat. Elég volt ez többre vete-medni. Csodálatos dolog volt, hogy a főren-

elet, ha megzajdult, királya erőszakkal le nem csendesíthette, sőt nagyobb bátorságra vitte azáltal.

Szent István király Giziének kegyetlenségét észre vévén, még életében két versékét kiküldötte előle, kik ez idő alatt Olaszországban nyugodtak, s hazájoknak lármáját hallgatták. Ezek után indultak a magyarok és ehozták őket közéjük. Péter harcra kelt ellene, de úgy járt, mint Aba. Amely király jobbágyait ellenségévé teszi, minek kel ki velők harcra, hogy gonoszságát az alatta való nép olyan ember ellen védelmezze vérével, kit boldogságára nézve urának akar tenni! A természet nehezen csalja magát, nem olyan az érzés, mint a képzelődés. Péter harcai közt egy házba szorult, onnen dőfölt ki, de végre elfogyván embere, ereje, kézbe esik. Ekkor megfogják, s szemét kiszúrnák. Nem sokáig voncolhatták aztán, mert csakhamar meghala. Ennek a királynak adtak a magyarok időt magát igazítani, mit ő nem akart. Az ilyen veszedelemben olyan egy magát fel nem található ember, mint az álmos madár éjjel, mely. mindenkor a lámpásra repdes, hol már sokszor hozzákaptak, s tollait is szaggatták.

V. RÉSZ.

András alatt.

Szent István király, mint említettük, a XI. száznak elején kezdett uralkodni és a ke-

resztyén hitet magyarai közt erőre hozni; e végből sok püspökségeket állított. Esztergomban, Kalocsán az érsekségeket ő alkotta, számtalan idegeneket hozott országába, kik mind keresztyén vendégek voltak, jószívvel kellett őket fogadni a magyaroknak keresztyénségök kedvéért, mely kedveskedés törvényekben is parancsoltatott. Nem vert Szent István alatt még a keresztyén hit magának oly gyökeret hazánkban, hogy több uralkodónak segedelme nélkül onnan ki ne szaggattatható volna. András király uralkodásának kezdete e XT-dik század felén még innen esett, de több volt mégis negyven esztendőnél, hogy már a magyarok keresztyéneknek tartattak. E különben igen kicsiny idő arra, hogy egy győzedelmes nemzetből sok száz esztendő alatt megszokott hitet, bár bálványozásból álljon is, elvehesse. A gyermekségüinktől fogva megszokott dolgoktól felette nehezen válhatunk meg: sőt, ha valamely erőszak, oktatás, ellenkező szokás, vagy csoda dolgok által elvonattatunk is tőlök idővel, mindenkor elmosolyodunk valamely titkos örömből, valahányszor azokat aztán történet szerint élénkbe fordulni látjuk. Csodálatos munka, mennyei ajándék és szent lélek kívántainak arra, hogy szüléinknek karjai közt édes téjekkel magunkba szítt hitünket nagy korunkban elváltoztathassuk. Valahányszor valamely felsőbb földi hatalom e világban sok embereknek egyszerre új utat akart

nyitni, mindenkor vért ontott; szabad akaratból pedig megesett, hogy nem sok idő alatt sok nép megszokott hitét önként változtatta. Enged a világnak hatalmas ura ily dolgokat emberi természetünkben megesni, melynek mélységét mi nem vizsgálhatjuk.

Menj fel a régi százakba, sok fejedelmet fogsz találni, kik téríteni akarván, egy darab ideig a vérontástól nem szűnhettek. Nagy Károly a VIII-dik százban hányszor nem koncolta össze a saxokat, kik véle mindenkor ellenkeztek, s mindenkor verettek. Végre az erőszak sok belső szorgalmatossággal mégis új hitet szült. Ezen módja a térítésnek nem tehet senkit arról bizonyossá, hogy boldogságot ad-e annak, kiben végre munkálkodik. Mahomed is tudott erőszakkal Ázsiának hitet adni, s hazudni. A gonoszság már annyira ment, hogy bátorkodik ő is minden eszközt magáénak tulajdonítani, valamit az igazság maga előmenetelére gyakorolhatott. Szerencsések azok, kiknek erőszakot kellett szenvedni először azért, hogy aztán abból valóságos boldogságok származzék, de bezzeg boldogtalanok azok, kiket az erőszak pokolba hajt.

A scithák kegyetlenek, dúlok s vérontók voltak, bálványoztak; mégis a keresztvényességnek szelíd törvényeit hol igaz isteni tisztelet, felebaráti szeretet, békesség, szelídség parancsoltaik, a jóságos cselekedetekért örök élet adatik, elfogadni nem akarták. Mélyen gyö-

keresztelt volt bennök a megszokott bűn, azért varázslókat, s harcoló isteneket kívántak magoknak. A ragadományhoz szokott emberi természet ellenségének tartja azt, ki neki szelídséget papol, mivel dühösségében azáltal megfojtatni látszik.

András királynak legelsőben is azt adták elébe, hogy a scithiai pogány hitet nemzetének leverettetett szívébe újra fellobbanni engedje. Észrevette András, hogy uralkodásra különben nem jöhet, hanemha a rettenetes kívánságnak eleget teszen. Mint már valósággal keresztyén, irtózott a cselekedettől, de mivel uralkodni is kívánt, megengedte azon veszedelmet, melyben aztán a magyar szentegyház oltárait önnön vérével áztatta. Mindenkor így látod a lelki dolgokat a testiakkal emberi természetünkben küszködni, mely harcban hol ez, hol amaz nyer.

Nehéz itt Andrásról ítéletet tenni, ki tartott attól, hogy ha hitének ezen sebét elkerülni kívánván nemzete kérésének nem enged s magát azáltal az uralkodástól megfosztja, tehát ezen keseredett felek majd valósággal scitha hitű pogányt választanak királynak, kivel magokat aztán egybevetvén, nemzetében a csecsemő keresztyénységet s ötet magát is azzal megfojthatják. Ilyen kínos alkalmatosságban szokták azt mondani legigazabban, hogy két gonosz közt a kisebbet kell választani. Ezen okbul András megengedte, hogy régi hitéhez visszafordult nem-

zete a benne felállott keresztyénség ellen dülhasson. A régen fojtogatott tűz egyszerre fellobban, a hosszas idők alatt megéheztetek oroszányok leszabadultak láncaikról, s prédáikra ordító dühösséggel rohantak. A templomokat összeontották, oltárait rablották, aranyos ruhákkal gazdag rejtekeit dúlták, az egyházi szolgákat minden irgalmasság nélkül koncolták, s magok között is, ha valósággal keresztyént sejtettek, azt kínozták, s ölték.

Sietett azonban András a koronáztatással, hogy a dülésnek ellent állhatna. Nemcsak a belső emberek szenvedtek a veszedelemben; valakiket németnek vagy olasznek ismertek a scitha magyarok, hasonlóid üzték, koncolták; idegennek vagy keresztyénnek lenni egyenlő bűn volt előttük.

Andrást koronázni kívánván nemzete, püspököt keresett e szent hivatalra; alig kaphatott hármát az egész országban, úgy kiölte őket magából. Úgy látszik, hogy mindenkor erősebb törvényt csinálnak a szokások az emberek között, mint az országos gyűlések. Elején csak régi szokások voltak mind jóban, mind rosszban; mikor aztán írni elkezdettünk, főbb szokásainkat, legelső törvényeinket könyvekbe írtuk. Egész keresztyén világunkban a koronázás, mivel szent dolognak ismertetik, mindenütt főpapok kezébe esett. Micsoda haraggal, dühösséggel ölték a magyarok belső embereiket, mégis látod, hogy királyok koronázására újra keresni indulnak

őket, noha még vérőket sem törölték jól le fegyvereikről, mellyekkel azokat gyilkolták. Kétségkívül el lehet hinni, hogy a királyok belső emberek által való felkenettetése keresztyén hitünknek elterjedésével mindenütt felvétellett. Sámuel olajjal kente fel hajdan Saul a zsidóknál, mely módot megtartottak azok, kik Izraelnek ügyében tanultak jó Istenünket ismerni. 674-ben Vamba nevű gottus uralkodó kenettetett fel Spanyolországban. III. István pápa kente fel annakutána Pépint 754-ben a franciák között, mely felkenetetés, mint szentség, keresztyén földinken megmaradt. Különben hajdan ember emlékezetétől fogva való szokásnak tartatott, hogy ha valamely nemzet királyt választott, pajzsra ültette, melyen az ország nagyjaitól felemeltetett; méltó, méltó, ezt kiáltotta a nép reá. Lásd, mi módon forognak sok dolgok, és mint fajulnak el némely szokások.^ Bégen a királyokat felemelték, mely szokásnak valamely árnyékát ma is tapasztalhatod Magyarországon; hol ha valamely új földesurat a jószágba királyi akarattal beiktatnak, sokszor jobbágyi előtt megfogják s felemelik, mely cselekedettel földesuraságát jelentik. E szokás történik ma is olykor az úgynevezett statusoknál.

A keresztyén hitnek megvan az az ereje, hogy szokásait ott is fenntartotta, hol üldözhetett. Magát vesztegették, sok helyen le is verték, s rendét mégis megtartották. Ilyen története

volt a scitha magyaroknak is András alatt. Magát a hitet megtagadták, azonban királyokat ugyanazon hit által kívánták szentelni, melyet a királyi koronázásban ezáltal szentségnek lenni megismertek; különben pedig látoknak, veszedelemnek tartottak. Ilyen háborúk közt látod elejétől fogva emberi dolgainkat forogni. Mihelyt András koronás királlyá tétetett, kemény parancsolatot adott, hogy a sérült keresztyénségnek minden kára visezaállíttassék; mi meg is lett. Csodálkozol itt, hogy ellene pártot nem ütöttek és ily ellenkező parancsolatjának engedelmességek.

András hazájának belső részeit csendeségre hozta, de külső ellenségeivel küszködni kellett. Soha a magyar korona erős és állandó békekességgel, szomszédaival kötött hasznos frigyekkel magát nem erősíthette. Szomszédai minden időben mindnyájan ellenségei voltak körülötte, és csak akkor békéittek, ha győzettek. A magyaroknak mindig verni kellett előbb, ha frigyeket akartak. Megtetszik, hogy nemzetünknel ismeretesebb volt a fegyver, mint a politika, melyet első András alatt nemhogy tudott volna, de nem is akart tudni, s hírére is alig hallotta. Ha a politikájában oly ereje lett volna, mint fegyverében, Rómát csinált volna Budán, de csalni sohasem tudott, csak ment, s hogy erős volt, vágott. Látszott mégis néha a politika a királyi szék körül, mint gyertyabél füstölögni, de nagy

lángot sohasem vethetett. Vége a XV-dik százban, Mátyás alatt, fellobbant, de ő vele is elaludt, ezután csak sínlett; ma pedig már nem ismertetik.

András el kezdett szomszédaival magyarosan politizálni. Német, lengyel, cseh rajta voltak, kik ellen győzedelmeskedvén, megvette vérével a békességet, mit az emberek mindenkor ilyen áron szoktak vásárolni, akár okosok, akár nem. Nem tudták az okosabb szomszédok soha, mit tegyenek a magyarokkal; hol békéitez velők, hol azt végezték, elpusztítsák őket. Sem ez, sem amaz meg nem lehetett, hanem a kettőből harmadik támadt. Megcsendesedtek a hazának szomszédai. Eífo András érdeme, atyja volt népének, mert mind kívül, mind belül békességet szerzett, mely jóért győzedelmeskedett.

Vége e nagy fejedelem egy rendetlen hibájával nagy cselekedeteit meghomályosította. Nyugodalmat szült, mely nyugodalmat ugyan maga kezd kútfejében háborúra felzavarni. Ilyen az emberi állhatatlanság és sorsának csodálatos volta, hol semmiben jót rossz nélkül nem tapasztalhatunk. Nem volt Andrásnak maradéka; öccse, ki vele hazajött, megholt. Kellett valakire bízni országát. Volt még egy atyjafia Lengyelországban, Béla nevű, az után küldött. Ennek felesége az akkori lengyel királynak leánya vala; mert így oszlott aztán mindenfelé a magyar vér. Béla hazajő, kinek érkezésével elvégzik, hogy ő,

míg András él, az országnak harmadát, mint herceg bírja, annakutána pedig úgy is értették, hogy megkoronáztassék. Ez megesik szép renddel. Azonban a király kedvet kap, s megházasodik, mely házasságból két fia leszen. Salamon egyik a két királyfiak közül, forgott aztán annyi csodálatos és fájdalmas történetek közt, melyeknek meggondolása a királyokat legnagyobb fényességökben is szomorú megilletődésre hozhatja.

Jusson eszedbe itt, hogy Henrikus császár, német Péter királynak gyalázatos veszedelmét mindig fájdalommal érezvén, végre nagy sereggel az országba bosszúállásra alábocsatkozott. Minek már az ilyen háború, ha csak nyereséget nem keres az ember? András minden élest elharácsolta a császár serege előtt, melyeknek számára a Dunán hajókon jött az eleség. A hajóknak vezére Györmél kiköt s levelet küld a császár táborába, hogy mit csináljon. A postát elfogják, levelével együtt, s Andráshoz viszik; ő pedig válaszol a császár nevével, hogy siessenek visszamenni Ausztriába, mert idegenek ütöttek reá, ő is visszasiet. E válasznak vételével elmennek az éléshajók. A császár csak várja őket, kereseti az élest, de sehohsem kaphatta meg. Azonban a magyarok vesztegették a német seregeket, kik végre majd megholtak már éhhez, s ekkor a császár Andrásnak békességet üzent s egyszersmind kérte, hogy küldjön enni népének, mert elvesznek. András jól tar-

totta az éheket, s a császárral megbékélt. Ritkán ment ennél rendesebben végbe valamely diadalomra való kiszállás vagy hadi expedíció.

A győzelemre indult szándék úgy végződött, hogy Henricus császár Salamonnak odaígéri leányát, s aztán oda is adta. Nem gondolta még akkor, hogy Zsófia leánya jószágain fog meghalni. Meghatározta magát András, hogy Salamon fia uralkodjék utána, de Bélától félni kellett, kit azért hitt haza, hogy uralkodjék utána. Törődött magában, miként szabadulhasson tőle. Látni fogod itt mindjárt egy nevezetes történetben, ininémű tudomány és mélység volt még akkor a királyi tanácsban, mely csodálatos mód csaknem minden európai uralkodók közül így találtatott ez időben. A király egybegyűjti magához hű tanácsosait; tanácskoznak, mit tegyenek Béla herceggel. Végre ily mélységesen végeznek. El kell hívatni Bélát és a ház közepére a koronát egy mezítelen fegyverrel le kell tenni; ha Béla bejövén a koronához kap, meg kell ölni; de ha a fegyverhez nyúl, nem kell bántani. Szegények! Mit jelenthetett már ez? Fel lehetett tenni, hogy Béla sem egyikhez, sem másikhoz nem nyúl; vagy ha nyúl, mind a kettőt felveszi, gondolván, hogy aki koronát vészén, fegyvert is kell neki fogni. Elfelejtett azonban a tanács arról végezni, hogy hátha Béla sem fegyvert, sem koronát fel nem vészén, vagy mind a kettőt fel-

veszi, mit csináljanak vele? mely dolognak egyike bizonyosan megesett volna; de szerencsére a titkos királyi tanács úgy okoskodott s beszélt, hogy az ajtónálló strazsa szépen kihallgatta a titkokat (nem gondoltak erre a tanácsban), ki Bélának, mikor előtte bemernie, lassan a fülébe súgja, hogy a koronát ne bántsa, hanem a fegyverhez nyúljon. Elhiheted, hogy Béla szót fogadott és bátyjával megbékélt. Elgondolhatod aztán, hogy az a tanács, mely ily végzéseket teszen, mennyire törődhetett rajta, hogy az időben Európa micsoda állapotban van, milyen erejük, szándékok van a keresztyén fejedelmeknek ő irántok, és minémű kötések esnek közöttök. Már tehát Salamonnak nem lehetett Bélától félni, mert a próba jól esett meg. Csodálatos dolog, hogy aki fegyverhez nyúl, azzal azt jelentse, hogy nem fog fegyvert fogni! Hiszen megmondhatta volna a felső tanács, mely ezen oly mélyen vetélkedett és végzett, hogy ha Béla uralkodni akar, előbb a koronáért fegyverhez kell nyúlni, mi aztán úgy is lett.

VI. RÉSZ.

Béla alatt.

Béla veszedelmét látván, hazájából Lengyelországba szökött, hol az odavaló királytól s egyszersmind ipától segítséget kért magának András ellen, ki már ez időben csak a

köszvényben nyögött s inkább árnyék, mint uralkodó volt. Utolsó erejét kiadta aztán Béla ellen; a cseh és némettől segítséget nyert öccse ellen, ki Lengyelországból szép hadisereggel hozta be hazájába a fegyvert, melyet András király előtt a letett korona mellől felvett, oly jelenségül, hogy nem fegyverkezik. A két atyafi kiszáll egymás elébe, megütköznek, hol András megvertetik. A magyarok, kik alatta harcoltak, látván, hogy a győzelem Bélához hajlik, királyokat elhagyták, s ahhoz fordultak, ki győzött. Tapasztaltuk elejétől fogva, hogy az emberi természet mindenkor a győzedelmes részhez ragaszkodik ilyen állapotokban. Ha Bélától már megverettetiink, gondolták a vezérek, majd felaggattat bennünket, a megverettetett király pedig nem fog rajtunk segíteni, fordítsd a köpenyeget. így szoktak sok emberi erkölcsök magokban tanácskozni a viszontagságoknak idején. Soha az embert olyan kötelességre nem lehet vinni, hol magáról elfelejtkeznek. De hogy is szűnhetnék meg a természet másért magát nem érezni?

András király az elvesztett harc után szaladt, de elnyomattatott, s fogva hurcoltatván megholt. Boldogult Rákóczi, ki a magyar dologról francia munkát hagyott, írja Béláról, hogy Andrást meggyőzván, lovakkal tapodtatta; mely embertelen kevélysége örökös gyalázatba keverte nevét. E csúf történetet nem tudom, hol vette; sem Bonfinius, sem

Heltai nem írják. Az igaz, hogy Béla két német herceget, kiket magyarai verekedések után elfogván elejbe vittek, emberséggel fogadott, megajándékozott, s szabadon eresztett. Ha idegenekkel így cselekedett, mimódon lehessen hinni, hogy atyafiával oly kegyetlen alacsnyságot követett volna el. A rövid fogságban, igaz, illetlenül bántak Andrással, melyet lehet, hogy Béla ujjai közt nézett, meggondolván az előbbi végzést, hol a király csupa gyanúra és gondolomra életét attól függesztette fel, ha a koronához nyúl-e, vagy nem. E szomorú s egyszersmind veszedelmes és nevetséges történetnek Béla nem volt oka, kit András csendes lakásából koronára hazahítt, de aztán úgy végzett, hogyha a koronához nyúl, melyet szép szín alatt elébetészen, halált nyerjen. Nem illik ily történet hányni az embereknek, hol ártatlansággal is el lehetne veszni.

Mihelyt Béla a királyi székbe felülhetett, hazájának javáról gondoskodott. Valakik András király alatt ellene hadakoztak s győztesek után visszatértek, békességben hagytak. Nem akarta a magyar király már azokat büntetni, kik Bélának ellenségei voltak. Nincsen is az emberi alacsnyságok közt rútabb köpedelem, mintha valaki királyságra emeltetvén, úgy kívánja aztán magát azokon bosszulni, kik azelőtt véle egy karban lévő s hozzá hasonló vetélkedő társai voltak.

Ezen viselt dolgok már a XI-ik száznak derekán esnek, mely idő a keresztyén magyar uralkodásnak első százában volt. Az európai keresztyénység már az előtt régen volt, de a mienk csak a nevezett százban kezdődött. Béla hazájának sok szenvedését és a benne lakó népnek nyomorúságát látván, sok adót engedett el. Oly kegyelem, mely az uralkodó széke körül oly ritkán szokott megjelenni, mint az üstökös csillag fejünk felett. Amely fejedelem népének adóit ország szerzte kicsinyítette, vagy abból nagy részeket elengedett, annak békét kell hagyni, mert érdemiette, hogy uralkodjék. Talán úgy gondolkodik hogy csak az szokott kir. kegyelem lenni, mely szépen szól, kegyesen mosolyog, és kedveseit ajándékozza. Szép kegyelem az is; vigasztal, valahányszor előtte vagy, s ha hibázol sem bánt, oly jóság, melyre a nagyoknak sok szükségük van. Mindazáltal ne felejtse el az oly indulatot is, mely népének adóját elengedi, királyi és szent kegyelemnek nevezni.

Béla ezen kívül pénzt is veretett a hazában. Volt már valami szikrája a kiskereskedésnek Magyarországon; láttak az emberek holmi aprólékot eladni, megvenni. Szűr, posztó, fejsze, lánc, vas- és faedények, búza, gabona, melyeket több olyakkal részint Magyarország szült, nagyobb részint pedig idegenek hordoztak, itt-ott vásároltathattak. Ezeknek apróságokhoz képest a király vásá-

rókat szerzett, hova népe országában egybegyűlvén, holmijét adhatta, vehette. Egy kevésbé újult az országnak napja, a sok kóborló, villámló s szüntelen mennydörgő fellegek után láttál egy kis fényes sugárt kiderülni, mely a leverettetett plántákat vidámsággal élesztgette, s széjjeltépődött üstökéit felfelé emelte, zsendült a nép, és újra változni akart.

Láttad már fellebb, milyen baja volt a kereszténységnek, melyet Szent István király után, ki azt hazánkban felállítani mondatik, az apostoli uralkodóknak még. mindig védelmezni kellett. Béla alatt egy kevésbé meghevert a magyarság, s zúgni kezdett. Azt tartják némelyek, hogy ennek a jóélés volt az oka; én pedig úgy ítélek, hogy a király-változás szülte. Valameddig a scithiai hit magyarságunkból ki nem holt, és míg magát mozgathatta, minden új királynál próbát tett, ha felemelhetné-e a fejét. Most hal meg András, kinek éppen ezzel volt baja. Hova lett volna a Szent István nagy munkája, ha Andrások és Bélák nem jöttek volna utána azt fenntartani? Bélának fülébe megyen, hogy országa még .nem keresztény, és Marsnak akart nyilván imádkozni, kit még súgva tisztelt. Amely vallást külsőképpen nyomnak, az mind szívbeszorul, csak onnan buzog ki Istenéhez súgva.

Béla nem akart pogány lenni, és gyűlést hirdet, melyben a nép előadhassa, mit akar. Úgy lett a rendelés, hogy minden helység kö-

vetet küldjön a gyűlésbe, kik ott megmagyarázzák társaiknak reájok bízott ügyét. E rendelés kihirdetettvén, belőle az lett, hogy minden helységről annyi követ ment Bélához, amennyi lakos vagy polgár benne volt. A követek aztán kívülről táborba szállottak, mert a városon annyi hely nem volt. Az egyházi szolgák, kik András király uralkodásának kezdetében hitőknek oly drágán áldoztak, rettegtek a Székesfejérvár alatt elterülő követségtől (most itt volt a gyűlés), és elősegelő módokrul gondolkodtak. Kinn voltak előbb mindnyájan táborban, de a király, látván a követségnek számos voltát körülötte, hallván egyszersmind annak zörgölődését, a városba vonult főrendéivel, honnan kiiizent, hogy a népnek kívánságát hozzá beküldött követeiktől megértette, és igen is, harmad nap múlva választ fog adni. Minden helységnek lakosai két-két főt rendeltek magoknak, s úgy küldötték be azokat Bélához, hogy adja vissza nekik a scitha hitet, mert az a nekik való hit; az előtt áll a hadakozásnak Istene, a mellett voltak ők mindenkor hatalmas népek; azzal bírta a nagy Attila is e világot; ezt az új hitet pedig ők sem vallani nem akarják, sem nem érthetik. Tapasztaljuk, hogy a köznép, mindenkor rövid vallást kedvelt, varázslók után járt, mesélt, s magának jószerencsét mondatott. Mindezekről a Scithák keresztyénségök által elestek.

Azelőtt, ha harcba mentek, csak egyet kiáltottak: Mars! — vagy Jupiter, segítsd fiaidat! — ezt, minthogy rövid, könnyű volt elimádkozni, a keresztyénségben pedig, míg meg nem világosodtak, az apostolok, szentek, szentháromság közt eltévedtek. Nem volt még elég idő arra, hogy ezekre helyesen megtanítathattak volna; szenvedni kellett azért, míg a felső kegyelem segedelemmel nem járult hozzájuk. Mivel keresztyén hitünknek sok magyarázati s értelmei még ma is az Istennek örökös titkában maradnak, melyeknek léleken meg kell hajolnunk, nem lehet csodálkozni, ha sok munkával állhatott is fel közöttünk a hit, oly időben, hol érteni, gondolkozni érthető dolgokrul sem tudtunk, nem hogy érthetlenséget hamar megfoghattunk volna. Szentlélek és felső kegyelem kell az igazságnak elfogadására, mit Istenünk, eleinket vérengzésekért büntetni kívánván, egy szempillantásban nemzetünknek meg nem adott. Végre pedig a keresztyén hittel lettek eleink a török ellen győzedelmesek, mely hitet itt Béla alatt el akartak törölni. Nem érhették el célokat, mert a király harmadnap alatt népet gyűjtett, s a követeket széjjelverette.

Kénytelen volt Béla e részben erőszakoskodni; egynéhány követet megöletett, mit a többi látván, haza szaladt. A paraszt község sohasem tudta elejétől fogva e világban, mit csinál, és merre vezetetik; minden változásai-ban csak egynéhány embertől hordoztatott.

Ez az iszonyú nagy nép és erő földünk kerekességén mindenkor gyengeségnek engedelmeskedett. Oly oroslán ez, melyet szemét bekötve hol bárány, hol tigris vezet, mind ehez, mind amához ver; mind jótevőjét, mind gyilkosát idő és részegsége szerint üldözheti, szeretheti. Szerencsés, mikor báránytól vezéreltethetik, és azt el nem szaggathatja!

Ilyen oroslánnal bajlódott Béla, ki viselt dolgainak csaknem kezdetében megholt. Ki azt mondja, székből esett ki, s összetörte magát, ki, pedig, hogy ház szakadott reá. Akármiképpen holt, ezt nem vizsgálom, mert semmit nem tesz a dolgok valóságára nézve.

Ő előtte még az adó-vevő portékák iránt semmi rend nem volt szabva; a kereskedés is valamely neme volt az erőszaknak, hol vérontás nélkül húzás-vonás gyakoroltatott. Ő kezdette a dolgokat rendes áron vásárnak indítani; különben még a belső állapotra nézve hazájában zűrzavar forgott. Olyan volt ekkor nemzete, mint a most befogott raj, mely még köpüje körül dong széjjel, hova már anyja beszállott.

VII. RÉSZ.

Salamon alatt.

Béla után a vérontásai közt a magyarság hitében megcsendesedett, és felnevelt maradékiban keresztyénné változott. Ha világunk go-

lyóbisán a nemzeteknek háborúit megtekinted, ritkán látsz hirtelen térítést háború nélkül. A régi hitnek eltörlése vagy egy vagy más részben csatát okozott. Kivéven a szent apostolokat, kiknek tisztelettel hajíunk meg, nem láthatsz oly nagy változást e részben az égnek csillagzati alatt, mint a jezsuiták Paragvajban elkövettek, ők ezen tartománynak vad pogányait csupa jótéteménnyel húzták alájok, mely dolog minden érzékeny természetet magához vonz, sem öltek, sem erőszakoskodtak, hanem dolgoztak és beszéltek. 1750-ben száz ezer nemzetséget magokhoz húztak, melyek először keresztyénekké lettek erőszak, vérontás nélkül, csupa jótéteménnyel és tanítással.

Ilyen a térítésnek igaz módja, melyet a spanyolok Mexicóban Montezumának vérontásra fordítottak. Nem jobb lett volna-e itt is úgy cselekedni, mint Paragvajban, kivéven a király ellen való uralkodást, mellyel a jezsuiták némelyektől vádoltattak? Magyarországon bajos volt a térítés azért, hogy a nemzetnek magának kellett magát téríteni, hol végre az erőszak -is csakugyan új hitet szült, melynek nehezebb munkáit Béla elvégezvén, maradott részét Salamonnak s az után következőeknek hagyta.

A római császár, Bélának halálát megértvén, Salamont, ki az alatt nála volt, Magyarországra behozta. Hadi seregek követték útjában, mert különben nem lehetett volna a ve-

jét királyságba tenni. Geyza és László, Bélának fiai, Lengyelországba szaladtak, honnan kevés idő múlva, atyjoknak nyomdokait követvén, harcoló néppel jöttek vissza hazájokba. Szerencsétlensége volt az emberi nemzetünknek elejétől fogva, hogy amely dolgokban boldogságát kereste, azok felett legtöbb vért kellett neki ontani. Minden korona, királyi szék azért van, hogy boldogság legyen alatta, s mégis mindenkor háborgottak felette az olyan halandók, kik önnön dicsőségek keresvén, adóval, fegyverrel erőszakosan kívánták boldoggá tenni nemzeteket. Ha jó királyokat nem nyerhetnének a nemzetek, nehéz lenne korona alatt nyögni, mely hogy vigasztaljon, mindenkor igazságot s emberséget kíván, hogy szerencséseket teheszen.

Újra ütközetnek kellett a fáradt nemzetet vinni. Salamon félt viadalra kiszállani, mert még ifjú és próbálatlan volt az ilyenekben. E nyomorúságot András hagyta volt nemzete nyakában, melyet az le nem rázhatott magáról. A püspökök féltek juhaik közt új háborút látni. Vagy egyik, vagy másik szorult féltől újra kérhette volna a nép, hogy állítsa helyre régi hitét, s majd megsegíti. Még az András és Béla alatt lett szomorú történetek előttök forogtak. Szokásnak tetszett már csaknem a községnél, hogy valahányszor új király koronáztalak, vagy uralkodni akar, mindenkor próba tétessék a scitha hitnek felállítására. Desiderius nevezetű püspök a többi között

magára vette a felgyült tűznek eloltását; megindult, jött, ment, okoskodott, intett, kért, panaszkodott, Geyzától, Lászlótól Salamonhoz, Salamontól azokhoz visszahordta a szót, segítvén azokat mindenütt, hol tehette, a macaéival. Az isteni jószág, ki az embereket egymás segedelmére teremtette, Desideriusnak fáradságát megtekintette s békességet küldött alá magas egeiből, mely a szegény magyar haza sebét ekkor begyógyította. E szerencsének egyházi fő szolga volt szerző eszköze. Soha ezek a belső férfiak vagy papok szent hivataloknak nagyobb dicsőségét nem mutathatják, mint mikor Isteneknek nevében az emberek nyavalyás fiai közt békességet szereznek.

Oly kötéssel lett meg a békesség, hogy Geyzáék maradjanak hercegek, Salamon pedig uralkodjék. Alig vehetett leheletet a nemzet e békességben, újra fuldokni kellett neki. Csak az volt szerencsétlenségében szerencséje, hogy önnön testét nem maga kényszerítettett szaggatni, hol soha győzelem nem lehet, mert akar egyik, akár másik nyer, az egész haza mindenkor vész és nyög. Elsőben a dalmáciai fejedelemnek, Zelomimnak kellett segítségére menni a karinthiabeliek ellen, kik országára ütöttek, mert Zelomir Geyzának és Lászlónak sógora volt. Addig a csehországi uralkodó beütött az országba s eldúlta Trencsén vármegyét környékével együtt. Ez időben minden tartománynak, mint láthatod, külön-külön fejedelme volt, kik aztán örökké

húzták-vonták egymást. Nem nyugalom, sem boldogság az embereknek, ha minden grófságnak, hercegségnek, apró tartomány-nak, külön szabad fejedelme van.

Salamon Dalmáciából atyafiaival győzedelmesen megtért; de sírva kellett országára nézni, hol egy vármegyét, mint füstölgő üszköt, úgy látott. Csehországnak fordult, hogy visszaadja a kölcsönt, mert ez az emberek módja közönségesen, ahol szabad hatalmok van. Bratislai, ki akkor cseh fejedelemnek mondatik, mint alacsony tolvaj, csak orozva rablott, és midőn a károsodott fél eljött véle szembeszállani s tolvaj oroszágának tőle okát kérdezni, nem volt bátorsága, vakmerőségét ember módon ótalmazni, hanem csak szaladt s népét széjjel erdőkre, hegyekre, völgyekre bujtatta. Nem lehet egy emberben már nagyobi hitványság s alacsonyabb csúfság, mint mikor olyan köpedelemmé lesz, hogy még csak tekintetes gonoszságot sem követhet el többé úgy, hogy bűnében legalább vitéz szívet mutasson, ha azt különben nem bánhatja, sem belőle térni nem akar. Salamon látván, hogy senki ellene védelemre ki nem száll, kisépette Csehországnak javait s aztán tüzet vetett neki, hazajött a prédával nevetve.

Hinnéd-e, hogy az emberek olyan ostoba cselekedetre elégségesek, mint a csehek a magyarokon ekkor elkövettek! Magokat védelmezni, ha a magyarok rájuk fordulnak, nem cél jók, akkor elbújnak; de most, míg ezek ott-

hon nincsenek, dúlni, pusztítani mennek közejük. A mérges apró ebek tesznek így, melyek orozva aluvó szelindekbe falnak s aztán a felserkentett mérges erőktől összeszaggattnak. Ilyennek nézd Bratislait, kinek csúfos t időtlenségét ártatlan és együgyű népe kiontott vérével és pusztulásával fizette.

Nem mosolyoghatott Salamon sokáig a prédán, s Bratislaus félénk tolvajságán. Moldáviát akkor valami tatár forma fajú nemzet lakta és külön fejedelemség volt. Megéheztek ezek a heverésben (mert akkor többnyire az ostoba és vad nemzetségek csak prédából éltek) és kiűtöttek Magyarországra. Bihar, Szabolcs vármegyéket felfűzték csaknem egészen, s azzal visszatértek. A király utánok sietett, hogy oly nevezetes vendégeit legalább köszönthesse. Elérte őket s kegyetlenül megkínózta. A kár visszakerült. Minekutána e győzelem is meglett, három esztendeig pihent a nemzet. Úgy láttád itt a magyar nemzetet Európában, mint idegen kietlenségekről érkezett bujdosó, magános oroszánt, mely tigriseket vert ki vackokból, hogy nyughassék. Amazok szüntelen csapdosnak hozzá, hogy vérezék, ő pedig megmozdulván, hol ezt, hol amazt csapja földhöz s nyert prédáját eszi.

A három esztendeig tartott nyugalom siralmas győzedelmet húzott maga után. Csak igaz az mindenkor, hogy csendes napok után mennydörgő szélvészek szoktak támadni. A nemzetnek egy kis ideig tartott nyugo-

dalma veszedelmes csatát húzott utána, hol győzedelmes volt, mert nem szakadt részekre. Mikor a magyarság magával nem veszekedett, nehéz volt akkor idegennek vele küszködni, melyet viselt dolgaiból eddig is láthattál, ezután pedig bővebben tapasztalni fogsz.

VIII. RÉSZ.

A bulgarusok, bessusok Nándorfehérvárra háta mellől berontottak Magyarországra. Servia, Bosnia, Bulgaria, több ott lévő tartományokkal rakva voltak dúló vad emberekkel, kik a magyarok javain akartak hízni s végre azoktól elnyelettek. E részeken mindenütt láthattad volna a sok apró fejedelmet s kóborló nemzetséget, melyek Moldáviának-északibb részétől fogva, mely az erdei Gyergyószéknek szomszéda körül napkeletén, délen, Moldávián, Valachián, Bulgárián, Servián keresztül Bosniának legnyugatibb részéig terjedtek, s fejedelmeikkel együtt rablottak.

Ezen nevezett tartományokat világunknak szüntelen való csatái olyan néppel és sokasággal verték teli, melyek régi dicsőséges nemzetekről viselt dolgaik közt nyereségnek vagy veszedelemnek idején mint rozsdák az egybeütkező vasakról le szoktak hullani, kik magokban aztán emberi nemeknek seprejét nagy dolgok helyett főzik. Rác, orosz, tót, tatár, olasz maradék, görög mocskok elkeveredve forgottak e részeken egymás közt.

Akármik voltak, bejött egy sereg belőlök Magyarországra, hol rüt rablást követett el. Salamon felkölt újra, nem lehetett nyugodni. Nem is látszottak ez időben a magyarok arról gondolkozni, hogy ilyes szomszédaikkal békességnek idején kötést tegyenek, s tőlök jó szomszédságot kérjenek, mint jövevények. A felkészült magyar seregek Salamon, Geysa és László vezérlésök alatt Nándor fejevárnak mentek. Hosszas viadalt tettek itt a magyarok, hol végre győzedelmeskedtek. A várost is megvették, mely déli kapuja lett az országnak. A győzedelmes hercegek nyert prédáikat magokhoz szedték, melyeknek osztályát Salamon király Geysa és László részökről másképpen kívánta volna. Fájdalommal érezte már ezt szíve, de még csak hallgatott. E kegyetlen vérengző szó: enyim, tied, mely emberi nemünket annyiszor vérezetté és még ma is sokszor fojtogatja, nem gyújthatott ekkor még belső tüzet.

A dicsőség kívánása kegyetlenebbül cselekedett itt. A városban levő népnek feje kijövé a győzedelmesekhez, nem a királyhoz ment, hanem minden velevelőival Geyzának lábaihoz esett, mit nem tudatlanságból követett el, mert ismerte mind a királyt, mind Geyzát. Látod, hogy ezen veszedelmes történetnek Geysa oka nem volt, kit ellensége azért különböztetett így királyától, hogy vitézségét s kegyességét Salamon felett sokaktól dicsérni hallotta. Adózni kívánt az erköl-

csöknek és nem gondolt a király sérelmével, noha mint rab, leginkább attól rettegethetet volna, de nem tudjuk, miért követte el akkor tudatlanságokban az emberek ilyen dolgokat. E cselekedet egyenlőül helyes és helytelen volt. Helyes azért, hogy Geyza érdemlette, helytelen azért, hogy a királyt szemben rabok által gyalázta.

Nagyobb seb nyílt még ennél Salamonnak szívéen, mert a görög császár Geysa herceg iránt valamely futó hírekből szívességet akarván mutatni, ajándékot küldött neki. A királynak úgy látszott ezekből, hogy ő nevet visel ugyan, de Geyza herceget veszik annak Európában, aminek valósággal neki kellene lenni. Mikor egy király alatta-valói között a dicsőségben vetélkedő társat talál, kit más nemzetek neki fölébe tesznek, akkor változásnak kell koronája alatt lenni. Geyza elhitte magában, hogy Salamon ezentúl életére fog törni, s megparancsolta öccsének, Lászlónak, hogy menjen szomszéd atyafiaihoz egy magyar hercegnek a magyar király ellen segítséget kérni. Lásd, mint kezd az ország újra felháborodni, mely tizenhárom esztendeig tartott egyességben ezen jeles fejedelmek alatt oly szép, magokat ótalmazó győzedelmeket elkövetett.

A király fájlalta titkon történeteit, de hogy Geyzát el akarná veszteni, annak semmi jelét nem mutatta. Hibázott a herceg akkor is, mikor Nándor fejérvárnál prédáját a királlyal igazán megosztani nem akarta, kétségkívül

azon okbul, hogy neki több volt, de mégis együtt harcolván, egyenlőül kell vala igazság szerint osztozni, és ha még Geyza hazájának sorsát általláthatta volna, s annak nyugodal-
mát igazán szíven kívánta viselni, mint mér-
(tékletes vitéznek másképpen kell vala csele-
kedni. Mikor a nándorfejevári foglyok elejbe térdepeltek, nem kellett volna a tisztességet el-
fogadni. Arról, hogy ez megesett, nem tehet-
tett, de hogy elfogadja-e, vagy őket a király-
hoz igazítja, az rajta állott. Az ajándékot, melyet Constantinápolból küldöttek, a király-
hoz kellett volna hasonlóul küldeni ilyen üze-
nettel: „Ne gondolja Salamon király, hogy az idegenek én irántam ezen tisztességet csak magam érdemeiért követnék el, melyeket a ki-
rályéinál nagyobbra tartanának; azért tesz-
nek így, hogy köztünk a hazában háborút gerjeszthessenek, reám haragítván kegyelme-
det, mivel látják, hogy ha egyesek maradunk, amerre fordítjuk hadainkat, mindenütt győ-
zedelmeskedünk. Minekünk tehát ily vesze-
delmes cselek közt magunk javait kell néz-
nünk, s békességben maradnunk. Megvert el-
lenségnek, ha hívséget, tiszteletet mutat, nem kell hinni.“

Ha Geyza így cselekedett volna, másképpen íránk most róla, de mindent elfogadott, hogy a királyt sérthesse. Mégis, amicsodás szíve Geyzának volt, feltehetjük bizvást róla, hogy bizonyosan ezt cselekedte volna, ha úgy lát-
hatta volna a dolgot, mint mi most látjuk; de

együgyűsége nem érhetett ennyire, jó volt, igaz, de a nagy világot nem ismervén, fel nem találhatta magát. Salamon kénytelen lett táborba szállani, megértvén, hogy már Geyza hadi seregeket gyűjt. Emlékezz rá itt, hogy mindezen veszedelmeket még András okozta, kinek erőtlensége elsőben Bélát, mivel magtalan volt, királyságra hazahívta, azután reá házasodott, hogy amaz élhessen, országának harmadát hercegséggé tette. Látod már, hogy ez a hercegség mindig királyi vére lesz, hol herceg név alatt más magyar király uralkodik. Így származik egy ember hibájából egész nemzet hosszas szerencsétlenségének kútfeje. Azért kell a fejedelmi embereknek tökéletesebbeknek lenni, mint a közönséges polgároknak, hogy ha jót szereznek, sokat boldogítanak általa, — ellenben, ha hibáznak, számtalan embert szerencsétlenné tesznek, mivel országoknak sorsa van kezökben.

Két részre kellett a magyarokat szaggatni. Salamon nem várákozott arra, hogy László a segítségeket egybegyűjtse, hanem megütközött Geyzával s győzedelmes lett ellene ezúttal. Azalatt, míg a másik ütközetnek meg kellett volna esni, László elérkezett, és magával segítséget hozván, Vác környékén a Duna mellett mind a két fél kiállott. Erős ütközetre rohantak, s markosán víttak, mely viadalban Salamonnak népe leverettetett. Elszaladt a király, s Pozsonyba vette magát, honnan erős parancsolatokat küldött a magyarokra, hogy

Geyza és László hercegek ellen felkeljenek, de ő ezt csak tintával írta, amazok pedig akaratokat nemzeteknek vérével festették győzedelmes fegyverekre.

Álljunk meg ez ütközet körül egy kevéssé, mivel olyan aprólékos dolgok történtek véle, melyek az akkori erkölcsöket némely részben magyarázzák. Vannak olyan kicsinységek, melyeket a nagy esetek közt is meg kell jegyezni, ha azok fontos állapotokat jelentenek; ellenben látunk elég lármás történeteket, de nem érdemlik a feljegyzést, mivel természetük szerint nem köttethetnek nagy dolgokhoz.

László, hogy elérkezett, Geyza bátyját leverettetésben találta, még ez nem igen jó jövődölje volt a győzedelemnek. Szerencsére álmot lát egy éjjel, mely abból állott, hogy előtte egy angyal Geyzának fejére koronát tett. László így álmodott, mit Geyza minden kétség nélkül elhitt, és ezentúl félelmét levetkezvén, csak győzedelmet forgatott szívében. Ne kételkedjünk benne, hogy László igazán azt nem álmodta volna, mit mondott. Ezt mondhatná ugyan valaki: az álom gyanús, mivel éppen szükségben esett, azonkívül isteni jelenségnek kellett volna lenni, holott az Úrnak felkenettetett királya ellen lett a harc, mely dolgot az ő lelke nem kedvel. Úgyde az Isten bocsáthat ostort a maga felkenettje ellen is, és mihelyt ő végzett valamit, az mindjárt igazság. Nem kell itt arra menni, hogy abban az időben mindent megálmodtak, mert

e részben is lehet különbséget tenni, elég az, hogy az államnak haszna lett, melyen László herceg bizonyosan álmodozott.

Azt mondhatnád még: László tudta, hogy ha Geyza nyer, király lehet; ha pedig ő király lesz, az egész hercegség neki magának marad. Ezen is kellett álmodozni. Nem tudod-e, hogy ezáltal emberi módon akarod a szíveket vizsgálni, mi tőled megtiltatott. Elég nekünk itt tudni, hogy László jól álmodott, mert a dolognak kimenetele bizonyítja, mely szerint az isteni hatalom győzedelmeknek ellent nem állott. Geyza is e házi háborúban különös buzgóságot mutatott. Az ütközés elején könyörgött és fogadásokat tett, hogy ha nyerhet, Boldogasszonynak monostort építtet, mely fogadást meg is állott. László ez ütközet után annak véres helyére ment, hol szívét a sok halva fekdült magyar megillette, — elkezdett felettök jajszóval sírni és hibás cselekedetüket vádolni: „Ezek — úgymond — mind atyámfiai voltak! Mit cselekedtünk magunk ellen! Hogy veszhettünk meg ennyire! Szerencsétlen emberi sors, melyben sem az, aki királyságra születik, sem az, ki szolgai állapotra hivattatik, nyugalomban nem maradhat! Holtam volna meg én inkább mindezekért! stb.“

Olvastad, vagy hallottad-e valaha, hogy a scitha s magyar természet keresztyénsége előtt, ha győzedelmes volt, megholt ellenségei felett jajszóval sírt volna! E cselekedet már Szentírásból jött, hol az mondatik: „Ne ölj;

szeresd ellenségedet is.“ Tanulhatni ebből, hogy a hit az embereknek más természetet s tulajdonságot ad.

Ez csak gyengeség volt Lászlóban, azt mondhatnád, mert mikor a legtöbb vér omlott Európában, mind keresztyén fejedelem volt benne, de azért nem igen olvassuk, hogy megölt ellenségeik felett siránkoztak s jajgattak volna, hanem inkább Te Deum laudamust lövtek s vigadtak. Ez a veszedelmünk sokszor, hogy akik lerontanak bennünket, nem sírhatnak rajtunk. Akkor lenne a világ boldogabb, ha minden győzedelmes sírni kényszerítenék inkább lelkiismerete által, mint örülni vérontása után.

László herceg az ütközet előtt seregeit, szokás szerint, biztató szókkal nógatta a vialdra. Okot kellett keresni, hogy atyafit atyafira felgerjeszthessen. Semmi egyéb vádat a király ellen elejekbe nem hányhatott, hanem, hogy tudnák, mennyire hallgatja Salamon az idegeneket és hogy csak németez. Azért mond katonáinak: „Mi eleget megszólítottuk már, hogy ne németezzen, de nem fogad szót, megvet bennünket magyarokat.“ Megtetszik e beszédből is, hogy akkor a magyarok akármely királyokban is semmit nehezebben nem szenvedtek, mintha az maga körül idegeneket tartott. Akkori időben még minden német névvel nevezendő halandó halálos ellensége volt a magyar nemzetnek, sohasem is szenvedhették jó szívvel a magyarok, ha valamely ki-

rályok azon nembe házasodott. Lásd, mire vitt bennünket végre megfoghatatlan erejével az isteni gondviselés, hogy már ma Bécs tartja koronánk kincseit, mely alatt nyugszunk, hol régen uralkodtunk, dúltunk, győztünk. Így forognak a világban lévő nemzeteknek sorsai, melyek földünknek golyóbisán mint hangyabolyok összecsomóznak s egymás mellett nyeseznek.

A nyert diadalom után Geyzának is eszébe jutott fogadása; vissza kellett menni az ütközet helyére, hogy épületet tehessenek. Midőn ott tévelyegtek, egy nagy szarvas elindul elüttök, melynek szarvai égő gyertyákkal meg voltak rakva, mint ezt írják. Geyza kérdezi, micsoda dolog volna ez? Azonban katonái kezdenek a szarvashoz lövöldözni, mely előttök a Dunába ugrott. El kell az ilyen dolgoknak olvasásánál szomorodni, ha meggondoljuk azoknak sokaságát, kik benne kételkednek. László látván a szarvast, mondja Geyzának, hogy oda kell építeni a monostort, hol a gyertyas szarvú vad járt, mert az angyal volt. Lásd, ebből a szarvasból lett a váci nagy püspökség.

Ezen dolgokat azon okbul kell megjegyeznünk, hogy a XI-dik százban volt belső érteimekre s erkölcsökre, melyek az ilyenek iránt nemzetünkben voltak, tanítanak bennünket. Már ma ilyen állapotok és történetek halandó társaink közt nem igen találhatunk; bizonyosága ez annak, hogy az ember s idő változnak.

IX. RÉSZ.

Geyza és László a győzelem után hadi seregeiket eleresztették, s országgyűlést rendelve, megkérdezték nemzetüket, kit választának erőszak nélkül, önként királynak? Igazság szerint nem lehetett volna a nemzetnek addig mást koronázni, míg koronázott királya előtte volt, s nem lehetett volna azt királyságából csak azért letenni, hogy jobbágyai üldözték. De tapasztalod elejétől fogva, hogy egy egész hatalmas nemzet mindenkor csak önnön tetszését vette igazságos törvényül magának, melyet közjavanak meggondolásából látszott húzni, hol sokszor csalatkozott. Vizsgálj meg egy akármely nemzetet viselt dolgaiban és meglátod, hogy ő is nagy dolgokban csak azon jókat, rosszakat követi el maga részéről, mit, kicsiny állapotokban egyes emberek nálok végbevisznek. Az ember, akar sok, akar csak egy, ha jól megnézed, mindennütt csak ugyanazon ember marad. Egy egész nemzetnek szinte úgy van maga meggondolatlan makacssága, mint egy embernek; szinte úgy igazságtalankodik, mint egy ragadozó hegyi tolvaj, de ha hibáz, nagy erővel kell büntetni, de menjünk vissza.

Salamon csak parancsolt Pozsonyból; Geyza pedig, mint új koronázott király, uralkodott Pest körül, ki aztán öccsét, Lászlót, hercegségébe beültette. Ekkor lett aztán e jó vezér birodalommal is herceggé, mert eddig még annak csak nevét viselte. Juthat eszedbe, hogy

Nándorfejérvárnál a bessusokat meghódoltatták volt, mely győzelemből ily veszély származott, hogy most Geyza szabadságot ígért azok fejedelmének, ha Salamon királyt magok emberségéből kiűzik s megverik. Azt nézem ki ezen cselekedetéből Geyzának, hogy átallotta lelkiismeretében Salamon ellen nemzetének vérént ontani, tudván, hogy a nép mindig a győzedelmesebb részt szokta királynak tenni.

Eljöttek a bessusok, kiket Szent István is megvert volt, de Salamon király elseperette őket, vizeknek, gödröknek vervén seregüket. Geyza mégsem készült ütközetre. Lásd, akárhogy színeljék az emberek hibás tetteket s akarmint törvényezzék azokat, marad mindenkor bennök valami élő törvény, mely fiilökbe szüntelen súgja, hogy vétkeztek. Salamon a császárhoz folyamodott, kitől nagy segítő sereget nyervén, Magyarországra alábocsátkozott. Hiszed-e, ha mondom, hogy Geyza és László mégsem tökélehték el magokat a vérontásra? Mert ámbár Geyza koronázott király volt, úgy hitte mégis titokban s úgy is kellett neki hinni, hogy koronáztatásában a nép maga ellen hibázott, mivel még előtte volt koronázott királya, kit ő is annak ismervén, alatta szolgált. Geyza tehát úgy találja fel magát, hogy a császár legkedvesebb s hitelesebb tanácsosít kinccsel megvesztegeti. Ezek mosolyogván az aranynak, tiszta job-

bágyi hűségből urokat elhíttetik, hogy ez a háború veszedelmes lesz (mert minden dolognak két vége van, tudod), s a császár helyére visszament.

Légy egy kis csendességgel, mindjárt meglátod, hogy Geyzának királyságát a nép sem igazolta titokban, de hallgatott. Salamon újra beszállóit Pozsonyba. Már kellett Geyzának mozdulni, ha király akart maradni. Megszállja Pozsonyt, vitatja, de meg nem veheti. Elmegyén alóla karácsont ünnepelni Szekszárd nevű helyre. Egy püspök feláll s az atyafiúi szeretetről, békességről kezd papolni. Kétségkívül Gevzára célozott, ki ott a templomban hallgatta azon Desiderius püspök tanítását. Felkel Geyzában a keresztyén lelkiismeret, elfakad sírva (mert kemény volt a predicatio), lábához esik a püspöknek és kiadja magát, hogy herceg marad, a koronát pedig Salomonnak királyságával együtt önként visszabocsátja. Vigyázz reá: mikor ezen cselekedete a nép közé kihatott, felkiáltott a sokaság örömmel eltelve, és a nemesek az egyházi szolgákkal egyben Geyzát ezen cselekedetéért Nagy Geyzának nevezték. Látod, hogy kiüti magát a természet, mely igazságtalanság alatt hallgat, nyög, az igazságnak pedig mindig örül. Tapasztalhatta itt Geyza, hogy titkon királyságát nem igazolják, de békességet is akart, melyre, hazájának szerencséjére egyházi tanítás által indított. Be

angyal emberek azok a papok, mikor békeséget csinálnak.

ról: megérdemli a király, hogy haza atyjának neveztesse, mely érdemet neki nem ad.

Követséget kezdenek azonban a két király között, jőnek, mennek mindkét részről, szövik a békeséget; a nép csak kiabálja Geyza haza, korona elfoglalásáért, de annak visszaadásáért tulajdonítottak. Geyza elkövetett hibáján felettébb gyötrődvén s életének végéhez is közelítvén, elunta magát szégyenleni s megholt.

Az az örök isteni végzés, mely világi dolgainknak egybeütközések közt minden halandónak sorsát el szokta intézni, e történetek közt Salamonnak szerencsétlenségét meghatározta, ki a győzedelmes Geyzának töredelmeségét, bánatját, nagy szívét megvetette. Csoválni kellett volna neki e ritka erkölcsöt atyafiában, és mihelyt annak magát vakmerőül ellene szegezte, mellyel hazájának közjavát is szerencsétlente, nem érdemelhetett egyebet, hanem hogy bosszúságának ily vakmerő illetlenségéért életében szerencsétlen maradjon, és a koronától, melyet nagy erkölcsű atyafia neki önként ajánlott, s ő kevélységből megvetett, örökre megfosztassék. Meg kellett volna itt Salamonnak gondolni, hogy Geyza ötöle herceg korában méltán félhetett. Minden emberi természet hajlandó a bosszúállásra. Minekutána ő Geyzától elidegenedett, s ellene irigységre esett, könnyen

gondolhatta amaz, s nem is lehetett talán másképpen, hogy királya életének eloltására igyekezni fog, melyre nézve, ha vigyázó akart lenni, elébb kellett neki életéről gondot viselni, minek előtte utolsó veszedelmétől körülvétnék. Geyza tehát a maga védelmére való nézve nem hibázott annyira, mint abban, hogy a királyának való tisztességeket magának elfogadta, és nem tett azokkal úgy, mint fellebb mondtam, mely cselekedettel a köztök való békességet fenntarthatta volna. Mindazáltal akárhogy vegyük^ ezen történetek által mind Geyza, mind László, mind Salamon egész nemzetükkel együtt oly háborúba keveredtek, hol ezek közül egyik részt is sem hibásnak, sem hiba nélkül valónak lenni nem állíthatjuk.

Geyza nem húzhatta a királyságát tovább három esztendőnél, mely rövid idő alatt viselt fél-uralkodása több szerencsétlenségekkel is volt egybekötvetve, ő alatta felette nagy drágaság származott a hazában, mely annak belső részeit emésztette. Úgy látszik némelykor, hogy minden szerencsétlenség összeesküszik valamely országnak s nemzetnek leverettetésére. Maradt két fia, kik közül egyiket Álmosnak, másikat Kálmánnak nevezték. Csoválkozni fogsz továbbá rajta, hogy Geyzának halála után mindjárt sem az előbbi király, Salamon, sem Álmos, sem Kálmán nem uralkodhattak, hanem László ült királyi székbe.

Így látod az emberek dolgait örökké keresztbe jární.

X. RÉSZ.

Szent László alatt.

László herceg elhitette a főpapi rendet hozzá való hűségéről, mely cselekedettel a koronához közelített. Amint a keresztyén hitel gyökerezni látod az országban, úgy nézheted a főpapi rendnek erejét is benne gyarapodni.

A régibb scithák már elhullottak, kik rendes halállal, kik fegyver által emésztettek meg, vagy elesett öregek voltak. Több volt 40 esztendőnél, hogy Szent István elmúlt. Az akkori életben való népet, mely hitet csinálhattott vagy ronthatott, 30 és 40 esztendőben kell venni. Tégy ehhez még negyven esztendőt, 80 lesz belőle, elgondolhatod továbbá, esztendő ember mit követhet el a világi életben.

Az ifjúság kétségkívül mind keresztyén hitben növeltetvén, elejének vallását felejteni kezdette, mit már csak félálomban képzelt magának. A főrendek még hamarabb keresztyénekké lettek, mert volt módjok gyermeküket egyházi szolgák keze alatt neveltetni, s magoknak is azoknak társaságában tanulni, de a köznépnek, mint tudod, mindenre későre kell jőni; sokasága oly nagy teher rajta, melyet előmenetelében lassan húzhat, s miatta mindig maradozni kényteleníttetik, végre

mégis benne a pogányság megveretttévén, először szunnyadni s annak utána halni kezdett.

A hitet el kell először altatni s úgy aztán észrevehetetlenül halálára taszítani, ha olyan, hogy múlását érdemli. A keresztyénségnek hatalomra kellett azáltal indulni. E száznak derekán úgy látod ötöt Magyarországon, mint egy fáradt vitézt, ki valamely várnak vívásában sebeket kapott ugyan, de annak leomlott falain végre mégis az erősségbe bemegven, honnan — ámbár sebei még véresek — hatalommal parancsol ki.

Reájött a sors Salamonra, hogy országát királyi székéből ismét igazgassa, de okok adták elő magokat, melyek az uralkodásnak kormányát kezéből örökre kiragadták. Az egyházi főrendek látták László hercegnek buzgó keresztyénségét, kivel Salamon, csupán csak <vitéznek mutatván magát, e részben nem egyezett. A vérzett keresztyénség mindenkor azt kívánta még, hogy oly királyok jöjjenek uralkodásra, kik sebeit orvosolják. Ide nézett az egyházi rend, melyre nézve Lászlót királyságra emeli. Aki egyszer sorsát világi dolgai közt' elveszti, nehezen akadhat ismét útjára. A főrendek ismét veszedelemben látván hazájokat, békeséget akartak, kényszerítették László királyt a Salamonnal való egyességre, ki megadta magát ily móddal, hogy Salamont királyi módon eltartja, csak országába ne lépjen. Salamonnak tudtára adták László király maga meghatározását, ki tudta, hogy a

királyi módon való eltartás egynéhány ezer forintból fog állani, mert sok nem is lehetett; mégis ily kettős megaláztatására reá állott, így mennek az emberek történetei; kis idővel azelőtt Geyza a koronát, birodalmat önként akarta neki átadani, nem vette, most pedig egynéhány ezer forinttal és számkivetéssel kell megelégedni. Nem kell hát csodálkozni rajta, hogy Salamon László királlyal való szemben létét kívánta. László kegyelem és barátság színe alatt megígérte Salamonnak az egybe való jövést. Mikor a feltett helyen megjelennek, rendelést teszen László, hogy Salamont fogják meg és Visegrádra vivén, tegyék ott tömlöcre. Mondjad aztán, mikor ilyen cselekedeteket látsz, hogy a királyok más halandóknál erkölcsükben feljebb valók. Nékem úgy látszik, szentebb cselekedet lett volna a szerencsétlen Salamont, minekutána országát tőle elvettük, keresztyéni módon vigasztalni, mint atyafiságosan tömlöcre veretni. A jó László király e cselekedettel megmutatta, hogy míg Szent nem lett, jóságos cselekedetei között mint romlandó ember szentségtelenséget is követhetett el.

Megemlékezhetett azonban Salamon Geyzáról s az ellen elkövetett vakmerőségéről, melyet egyedül kellett neki mostani szerencsétlenségében siratni. Ha elvette volna akkor az ajánlott koronát, most ő parancsolna Lászlónak, de mivel ezt el nem követte, attól fogásgra küldetik. Ha százszor kérdezte is magá-

tól, miért cselekedett úgy maga ellen Geyzával, tudom, meg nem felelhetett magának. Egyebet ennél nem mondhatott: csak hibáztam szerencsétlenségemre minden ok nélkül, és már most amiatt sírok.

László e cselekedetet buzgóságai közt hidegvérrel elkövetvén, hadi seregeivel Dalmáciába repült. E fejedelemségnek ura mag nélkül megholt, ennek elmaradott özvegye László királynak húga volt, kinek halála óráján országát testálta. Azé lett a Horvát s Dalmata, ki az özvegy fejedelmét elvette. Könnyen elhiheted, hogy egy országgal bíró özvegyasszonyon találnak szépséget, ha ábrázolja nem volna is. Zelemérnek özvegye elborított a kérőktől, kik hol erővel, hol szép móddal őt férjhez menésre kényszerítették. E szelíd asszony megijedt a sok erőszakos kérőtől s bátyját, László királyt Magyarországból segítségre kiáltotta. Ide kellett a királynak sietni, hogy házasság nélkül jegygyűrűt kaphasson, hol húga, benne megvigasztaltatván, Dalmáciát, Horvátországot, mint neki hagyott örökséget, a magyar királynak örökbe oda vallotta. Ekként testesült a két tartomány a magyar hazához. Ilyen nyereségnek lehet örülni, e miatt sem vér nem omlott, sem faluk s városok nem égtek; de a vitézeknek sokszor oly szomorú erkölcsök van, hogy nem is látszanak örülni azon kincsnek, melyet vérengző győzelem nélkül nyertek.

Mihelyt e szerencsés útból visszatért László király, kegyesen megintetett a főpapi rendtől. Az áhítatos püspökök és több egyházi szolgák Salamonnal elkövetett cselekedetét magokban sajnálották s szégyenlették, melyet ellenkező jóssággal kívántak eltörölni. Akár magában, akár más buzgó lelkek által, kívánsága jó Lászlónak, hogy a Szent István király testéből örök emlékezetre s tiszteletre ereklyét vegyen. Koporsójához megyen e szentnek, melyet, mint íratik, fel nem nyithatott. E csoda által rettegő tiszteletre s félelemre hozattatván, okát kérdezte. Okul vetették neki a Salamon király rabságát; megmagyarázott előtte, hogy az Isten, ki felebarátok s atyafiak közt minden erőszakot s ellenségeskedést útál, Salamonnak rabságát haragos szemmel nézi. Magához jó a király, és a fogoly Salamont szabadon ereszti. A méltatlan szenvedésből s gyaláztatból kiszabadult király vagy halni vagy bosszút állani magát eltökéltette. Először abban hibázott László, hogy barátságnak színe alatt Salamont orozva megfogatta, mely hibáját kettőztette akkor, midőn e meggyaláztatott felet sem magánál nem kívánta tartani, sem megjuházódásra nem hozta, hanem országra, világra eresztette, hogy ellenséget támasszon hazája ellen.

Megmondottuk már odafel, micsoda rabló nép lakta Moldáviát, ennek fejedelméhez szaladt Salamon, kitől bosszúállásra s a koronának megnyerésére segítséget kért. A kúnok

fejedelme alkuba bocsátkozik, visszaadja Salamonnak Magyarországot, ki magát se védelmezhetette; Salamon pedig Erdély országával a kiin fejedelmet megajándékozta, ki maga tehetségéből egy ebédet is alig evett. Sok alkut látunk ilyet a magameghitt gyengék és vakmerő szerencsétlenek között.

Míg László király a szent ereklyét készítteti, beüt a moldoviai fejedelem országába, hogy a megígért koronát Salamonnak általadhassa, s Erdélynek aztán parancsolhasson. László király leteszi a szent ereklyét, fegyvert fog, s kiszórja országából a moldvai vitézeket, mert tudod, hogy mikor ellenség jó, akkor a szentséget mindenkor le kell tenni, s profanus eszközökhöz kapni. Bonfinius megjegyzi, kit Heltai, Pethő Gergely, Kovács János magyar krónikaírók is követnek, hogy a moldvai seregből az ütközetben több tízezer embernél veszett el, a magyarokból pedig csak ezer egynéhány öletett meg. Csodálkozom rajta, ha meggondolom, hogy egész Magyar-Erdélyországból, melyekhez képest Moldavia csak egy marok tartomány, még Hunyadi János idejében is, mikor a törökök ellen győzedelmeskedett, a legnagyobb hadi sereg sokszor húszezerre alig mehetett, s mégis öelőtte oly nagy idővel Khutes fejedelem olyan armádát hoz ki László király ellen Moldáviából, melyből egy ütközetben több veszt el tízezer embernél, míg a magyarokból ezer egynéhány hal meg. Ha a dolgoknak természet

szerint való folyamatosan gondolkozunk, harmincezer kánnak kellett együtt lenni, hogy harmadában tízezerét elveszthessen; vagy az lesz igaz, hogy a fejedelmen kívül egy kán sem szaladhatott el. Ezenkívül a magyarokat óriásoknak, őket pedig csepü embereknek kell gondolni, ha el akarjuk hinni, hogy ezer magyarnak megölése mellett tízezernél többen hagyták magokat lekoncolni. Megfutamtatni kevés emberrel sokat nem olyan nagy csoda, mert olyankor valamely cselvetés, rémülés, vagy csalárd elhíttetés segíthetnek; de egymásnak ellenében szegzett viadalban darab ideig küszködni, mindkét részről vágni s egyik felének oly szabadon ölni, hogy a másik részről minden innen elesett száz emberre ezernél több számláltathatik, bajos meghinni. Mindazáltal ki járhatna az emberi történetek esodátosságának végére.

Ez elveszett ütközetben Salamon király utolsó erejéből kimerítettén, a világnak véres javaitól elidegenedett, általlátta halandóknak haszontalanságát, kik rövid éltöket háborúval, fegyverrel szaggatják; látta, mi csoda kínos veszedelemmel van az uralkodás egybekötve; meg unatkozott a dicsőségre vágyódni, mely őtet is szüntelen csalárd fénye után húzta, s ha hozzákapott, kezéből mindig kitűnt. Koronát, tömlöcöt, uralkodást, szolgálatot, győzedelmet, győzztetést, bánatot, gyötrelmet, kevélységet, megaláztatást idő és alkalmatosság szerint próbálta, példát hagy-

ván maga után követőinek, kik azokért magokat forró kívánságaikkal halálra szomjúnozzák. Ilyen gondolkozásai között, egy-néhány szolgálival magányosan bujdosván, meghatározta szívében, hogy eltemeti magát e világ elől. Egyszer Rácországnak részein embereitől elvonta magát, s egy setét erdőben rejtezett egyedül. Iratik, hogy aztán remete rúnát vett magára, s úgy lappangott ott a homályos erdőnek szomorú rettegéseiben. Nézd, hova eshetik alá egy halandó a királyi székről. Nem találhat ember az ég alatt magának oly helyet, hol szerencsétlenségétől és siralmas nyavalyásságától megszabadulhason, vagy kínos viszontagságai ellen magát bátorságba tehesse.

XI. RÉSZ.

Tegyünk emlékezetet itt a szokásokról is. Mikor Árpád kijött, hogy Attilának örökségét elfoglalja (most így nevezik aztán a győzedelmes dülök véren vett prédájokat), megszállott Szerencsnél, a Harangodi puszta mellett, a hegyek mentében, onnan küldözte vezéreit Pannóniát foglalni nagy scitha seregekkel. Akkor az volt a szokás, hogyha táborába győzedelmet hoztak hírül, elkezdettek enni, inni, hétről hétre, mely időkben az egész nemzet csaknem szüntelen részeg volt; így adtak hálaát Marsnak. Már most László alatt s még ő előtte is ugyanazon nemzet, ha győzedelmes

ütközetből visszatért, nagy búcsúkat jár énekelve, imádkozik, klastromokat épít, oltárokat ajándékoz, megalázza magát s áhítatoskodik; nem tulajdonít semmit magának, mindenét jó Istenének adja által. Ezen szent és üdvösséges dolgokat megtette a nemzet; de minekutána áhítatosságát elvégezte, a vígságot sem tagadta meg magától, összeültek a vitézek, és Marsról hallgatván, a szentháromságnak védelme alatt szörnyű ivásokat tettek; mely szokás egész a mi időnkig Európának csaknem minden nemzeti közt bejött. Jegyezd meg az ily dolgokról, hogy a hit akármelyik nemzetben is könnyebben változhatik, mint a szokás. Egynéhány száz esztendeje már, hogy a körülöttünk való nemzetek keresztények, kikkel régi szokásaink szerint mindig együtt ittunk, danoltunk, birkóztunk, egész mostani időnkig. Láttad, hogy száz esztendő sok nemzeteknek ezer s több esztendőig vallott hitét is egészben eltörölhette, ha pogány hitnek kellett is pogány hitre változni, mint Mahomet alatt megesett; de ezer esztendeig gyakorlott szokását egy egész nemzetnek sok száz esztendőök változtathatják el; és ezek is csak úgy, hogy azok helyett a zűrzavaros dolgoknak összeütközésekből új szokásokat adnak a régiek helyett.

Törvénynek, vallásnak mindenkor kútfejére mehetsz, ha változnak; mert Lacedemonban megleled Licurgust, Athenában Solont, Perziában Zoroastert, Mekkában Mahometet,

Chinában Confutiust; de mondd meg nekem, kicsoda és mi szüli az emberek közt ezt a szokásoknak véghetetlen özönét, mely köztünk szüntelen változik, és úgy látszik magában háborogni, folyni, mint a Duna, vagy akár-mely folyóvíz, mely úgy látszik, senkitől nem bajtatik, mégis foly, s új-új vizet hoz. Közön-ségesképen amit embereink az idővel együtt sok hányattatások közt szereznek vagy elő-adnak, annak eredetét, okát el szokták tévesz-teni. Régen a leányoknak közönséges helyen nem volt szokás sokat szólni, sőt hibának tartatott, ha beszélt; most csaknem agyon-kiabál, s becsültetik érte. Hajdan a magyar kopasz volt üstökben, s ha egy pint bort egy leheléssel több körülte lévő nemzetek módjára eltölthetett, nagyra becsültetett; most szokás-ból egy részének poros a feje, bosszú a haja, más részének, ugyanoly szokásból, rövid üstöké van por nélkül. Nem megyek bellebb ebbe a tengerbe, mert úgyis láthatod, hogy ezen dolgoknak elejétől fogva az emberek közt sem kezdete, sem határa, sem vége, sem helyes okai nem voltak. Jó volna, ha írókat találhat-nánk, melyekben nemzetünk szokásait, mind mulatságban, mind egyéb apróbb állapotok-ban olvasni lehetne; de e részben csak azt kell vélnünk a XI-ik százban, hogy oly forma szokásaink és erkölcsaink voltak, amelyeket Szent István előtt ismeretes természetünknek a kereszténység aztán kezdetében adhatott. A magyarok keresztyénül imádkoztak, de po-

gány módon vétkeztek, míg a hit szájokból cselekedeteikre és szokásaikra ki nem terjedt. Ha csak Bonfiniust olvasod, onnan ki nem nézheted, milyen erkölcsi szokások közt forgott nemzetünk e XI-dik százban, törvényre kell szorulnod; annak cikkelyei mondják meg, micsoda dolgok folytak a nemzet természeteken, melynek erkölcsét a bűn és jóságos cselekedetek iránt alkalmasan ki lehet nezni; hanem a többi aprólékos szokások, élet módjában, összejövésekben, gyűlésben, házasulásban, egyéb ételhez, italhoz, ruházathoz s házi gazdasághoz tartozó szokásokról semmi oly bizonyos nem iratik, s nem is tudathatik. Gondolni lehet mindazáltal, miként mentek és mehettek ekkor az ilyes állapotok.

Nem megyek ezekben tovább; visszajövök a nemzetnek hadaira, mivel úgy látszik, mint ha neki legfőbb és nevezetesebb szokásai a hadakozás, mezőn való lakás, marokkal evés, hordóbul vagy kupából való ivás lett volna. Nem kölcsönözök előre, hogy a szerzett törvényekből mutathassam meg azon dolgokat, melyeket ide nem húzhatok. Leverte a király, mint láttad, a moldvaiakat, mely győzelemmel e népet engesztelhetetlen ellenségévé tette. Mint ragadozók, úgy rohantak ismét a viadalomra; Erdélyt előbb tűzzel, fegyverrel elborítván, nagyobb javait felprédálták; onnan Magyarországra jöttek, hol egész Szabolcs vármegyét fel a Tisza partján kirabolták. A király ekkor Dalmáciában volt. Akkor

ha a fejedelem kiment hazájából, üresen állott országa; akármely részről jött az ellenség, betörhetett, mivel fennálló hadiseregek földét nem ótalmazták. A király ezt meghallván, sebességgel tér meg, s fegyvereseivel utánok vágat a kunoknak, kik már akkor gazdag ragadmányaikkal megterhelve, dicsekedve hazafelé mentek. Utolérték őket a magyarok, s velek ütközetet tévén, seregöket megfutamtatták, ölték, vágták. László, ki buzgóságát e győzelemben sem feledhette el, győzedelmes vitézeinek ellenségük öldöklését megtiltotta azon okból, hogy azokat, kiket elevenen megfoghatnak, keresztyén hitre hozhassa. Minekutána e győzelem meglett, városainak utcái búcsúkkal s templomai éneklő misékkal az országban mindenütt megtöltenek. Ritkán lehet egy fejedelemnek buzgóbb imádságokat mondani, mint ilyen állapotokban.

A kunok nem fárasztották magokat odahaza képzelt isteneiknek hamis áldozataival, hanem újra fegyverbe öltöztek. Az ostoba s elfajult vakságnak oly diihössége szokott lenni, melyben ha másoktól veretik, Istenével is titkon háborúba jő, kitől fejedelmét várja, és akit minden egyéb isteneknél igazabbnak, hatalmasabbnak ismer. Egynéhány csatában már megfogyatkoztak, segítséget kellett azért kérni a szomszédságoktól, hogy oly hatalmas király ellen győzedelmeskedhessenek, mint László volt, ki mind áhíthatosságát, mind vitézségét egyenlő erőben mutatta, Az igen buzgó

emberek különben, mint tapasztaljuk, ritkán szoktak tüzes harcoló s győzedelmes vitézek is lenni; de László király oly emberi csodat tett, hogy a győzedelmes vitézséget s egyházi, mély, alázatos, buzgó áhítatosságot magában egymással megegyeztette. Valami csak jóban és rosszban emberi cselekedeteink közt lehető dolog, azt már időszerint halandó társainkban mind végbementnek lenni láttuk.

A kunok buzgóság nélkül vakmerő követeket küldenek László királyhoz, kik őtet arra kényszerítik, hogy a rab kunokat kieressze, különben fegyverektől veszedelmét várhatja. Szomorú sors az, mikor valamely leverettett félnek segítőeszközüül csak vakmerő gorombaság marad. Akinek egyszer ellensége fegyverét kiszaggatja s magát is megverzi, nevetséges nyavalyásság annak szájjal lár-mázni, mert azzal csak veszedelmét kettőzteti. így jártak a kunok. László király vakmerő beszédeikre mosolygott, mondván: nem illetnek meggyőztetett embereket ilyen beszédek, midőn kérni mennek ahhoz, ki rajtok diadalmaskodott. Továbbá elejökbe adta országán oly sok ízben elkövetett erőszakoskodásokat, mely beszédét belől szaggató szemrehányások kísérték. A kunok kiadják magokat, hogy ütközethez készülnek, ezt a király igen is elfogadta, s parancsolta, hogy országában fekvő népe felüljön. Az ilyen történetekből kiláthatjuk, hogy akkor a föld népe katonai s paraszti hivatalt egyszerre viselt,

Mikor ellensége nem volt, odahaza nyugodott, veritékét szántóföldein, rétjein dolgozva hullatván, ha pedig ellensége támadt, hazájának szélére gyült vérét ontani, hogy így a tűzhelyénél odahaza maradt gyermekit s feleségét, ha lehet, halálával is ótalmazza. Ilyen katonák győznek örömet. Ilyenek voltak régen a rómaiak; ilyen bajnokok paizsai emelkedtek a világ fölébe.

Az ütközetre rendeltetett nap eljő, a két sereg egymás előtt megjelenik, s összerohan. László király már ekkor tapasztalta, hogy a kunok viadala többnyire csak addig tart, míg fejedelmeket köztük vívni érzik. Ez okon, hogy hosszas vérontást ne tegyen, s győzedelmet hamarább megkaphassa, elindult a vívó seregek közt Akunt, a kunok fejedelmét keresni. Szép cselekedete volt ez a királynak, hogy maga akart népe előtt személy szerint való ellenségével bajvívásra menni. Nagy bátorságot jelent, mely szerint ezen koronázott vitéz életét, országáért s a dicsőségért veszedelemre kitette. Az ilyen emberek azt érdemlik, hogy uralkodjanak, snevők előttünk örök emlékezetre tiszteletben maradjon, összeakad azonban László király Akun fejedelemmel; kétségkívül rettegett a kun, de szégyenlette magát visszahúzni. Hányini kezdik a csapásokat egymás ellen, László király az úgynevezett szekercével főbeütötte Akunt, melyen az elszédült s tántorogni kezdett; ekkor a király hegyes tört ránt, s ellenségét általszegi. Lá-

tud e győzedelmes bajvívásból, micsoda fegy-
 vereket viseltek akkor nemzetünkben a nagp^r
 vitézek: fejsze, hegyes tőr, buzogány, nyíl,
 csákány, vagy ha az nem, olyanforma valami,
 — paizs, páncél. Ezeket viselték az ütközetre
 rendeltetett férfiak.

E szerencsétlen történet a kunokat győze-
 delmekhez való reménységöktől megfosztotta,
 nem hírhatták tovább az ellenek csatázó erőt,
 megszaladtak, s László királynak hagyták
 mind prédájokat, mind a diadalmat, ki ekkor
 maga látszik országáért ezen nevezetes győze-
 delmet megnyerni. Elejétől fogva minden
 nemzetnél tapasztaltuk, hogy ha a nép győze-
 delmes harcolásai között is vezérét vagy feje-
 delmét, kiben bízott, elvesztette, a már felére
 megkapott dicsőségét is kezéből kieresztvén,
 kész volt megszaladni. Úgy tetszik ezekből,
 mintha a hadi seregeknek ereje mindenkor
 csak egy vezér vagy fejedelem által határozná
 magát győzedelemre vagy verettetésre.

Az egyházak és városok, mint magadnak
 előre is képzelhetted, újra megteljesedtek
 hálaadó búcsúkkal. Ekkor tanulta a szelidülni
 kezdett pogány scitha vér azt az igazságot is-
 merni, mit egyházi embere neki sokszor mon-
 dott, de hinni nem akarta, hogy a keresztyé-
 nek Istene alatt lehet győzedelmeskedni akar-
 mely hatalmas ellenségen is. László király-
 nak halhatatlan dicsősége az eddig nevezett
 győzedelmekben nem határozta egyedül ma-
 gát, hanem tovább terjeszkedett. Feltette ma-

gában, hogy csendességre hozza azokat is, kik ellene a kunoknak segedelmet nyújtanak. Ez okon elsőben a rácokra rohant; de ezek földig lett megalázódással s kegyelemkérésekkel a győzedelmes királyt irántok engesztelődésre hozták. Innen Lengyelországnak fordult, mert úgy hitte, hogy ezek is ellene a kunokat segedelemmel, tanáccsal táplálják. Kemény és véres ütközetet kellett neki elsőtájbán kiállani, melyben a lengyelség meghanyatlott, és a győzelmes magyarságot Krakkó város alá bocsátotta, mely helyet ezek megszállottak, s vívni kezdettek. Három hónapig töltötte itt László király idejét e városnak ostromával, mely végtére éhségre szorult; de azonban a táborban is ugyanazon veszély támadt, hol eleség továbbat alig találtathatott. A király mégis sajnálta magát a város alól annak megvétele nélkül elhúzni. A koronás vitézek, ha egyszer szerzett dicsőségeknek karjain tündökölnék, győzedelmöknek fényes napjában legkisebb homályt sem akarnak szenvedni, mely okbul mindent elkövetnek, valamivel csak nevöket e sérelemtől megóalmazhatják. Itt már nem volt több erő, sem tehetség, azért szemfényvesztéshez kellett folyamodni, oly dologhoz, mely által sokszor többet nyertek e világon, mint a legnagyobb hatalommal. László király megparancsolja népének, hogy Krakkó város alá éjszaka ásott földből halmot rakjon, melyet elkészítettvén, felül lisztel vékonyan behintetett. Úgy vélték a

krakkóbeliek, hogy a táborozóknak is megfogyott már élések, melyokbul kapuikat szüntelen zárva tartották. Ez igaz is volt; melyet László király tudván, keresztül akart eszükön menni, ha valósággal nem lehetett, legalább színnel. Másnapra kelve, mikor a krakkóiak a nagy föld liszt hegyet megláták, elrémülvén az időnek hosszásától, mely alatt annak a táborozók közt el kellett volna fogyni, erősségüket feladták; de a királyhoz engedelmességet, alázatosságot s hűséget mutatván, semmi sérelmet tőle nem szenvedtek. Nagyobb dicsőség a győzelemnél is egy vitézben, ha azokhoz az ellenségeihez kegyelmet mutathat, kik, noha önnön védelmükből ellene csatáztak, de győzedelmes karjai előtt meghajolván, végre lábaihoz esnek. Soha se kellene a koronás vitézeknek elfelejteniük, hogy emberek, mert mindenkor nemesebb a dicsőség, ha valóságos emberiségből származik. Lengyelországot ekként megfenyegetvén, Csehországnak vágatott, honnan hasonló győzelemmel tért haza. Innen lett megtérése után építtette Nagyváradot s a benne való püspökséget. Itt is mondatik, hogy valamely látást látott, hogy a várost építse, mely látásokat hagyjuk azoknak, kik legelőször azokat megírták. Ennyi győzelem, vérontás végre békességet szült a nyögő hazának. Mindenkor szenvedni kell az embereknek először, ha nyugalomra vagy öröme akarnak jutni. Egy nagy királynak vért kell ontani addig,

míg irigy és nyughatatlan ellenségei meg nem tudják, hogy hatalmas, úgy csendesednek le annakutána, mint megláncolt vadak, melyek fogságok miatt tovább nem ragadozhatván, mesteröknek, ha látják, hízelkednek, ki ellen titokban morognak.

Minek utána László király hazájának békességét látta, fegyverét, vitéz indulatait letette, s keresztyéni buzgóságai után indult egyházi szolgálai között. Az országban széjjel járván papi gyűléseket tartott, hol maga mindenütt jelen lévén, a megtett rendeléseket kézírásaival erősítette. Az országban lévő püspököknek nagy tekintetet s erős hatalmat szerzett.

XII. RÉSZ.

Láthatod az ország törvénykönyvében, hogy Béla, Salamon, Geyza uralkodásaikból törvényeket nem jegyzett fel, kik alatt a hazának ezen rendéről hallgatnunk is kellett.

Eddig a nemzetet külső győzedelmeiben néztük, hol annak győzedelmes királyán hordoztuk szemeinket; tapogassuk már kebelét is, hol királya győzedelmesek karjai nyugodván, népének igazsága, erkölcei körül fárad.

Nem voltak még ekkor az egyházi szolgálk nőtelenek; házasodtak ők is, mint mások, s feleségeket tartottak. Nincsenek olyan karban helyzetetett emberek e világban, kik olyap

nemű illendőséggel élhessenek, melyben közölök némelyek olykor visszaélésre ne tántorodjanak. Némelyek több feleségre is kiterjeszkedtek egynél, vagy szolgálókat vettek feleségnek. Nézd cap. II. De bis, qui ancillam in locum surrogaverint uxoris. Csodálkozni lehet, ha e változást meggondoljuk, hogy akkor magyar nemzetünkben a zsidók keresztyén feleségeket vettek magoknak. Ez a nemzet akkor teljességgel tagja volt a magyarságnak, mely ekkor közönséges szabadságban élt. A szolga cselédek hasonlóul raboknak tartattak, és mint marhák eladattak. A közmagyar népnek szabadsága kitetszik az ilyes törvényből, hol a zsidókról az ország végzése következőképen szól: Cap. X. Si judaei uxores Christianas sibi associaverint, aut aliquam personam christianam in servitio apud se detinuerint, ablata ab eis libertati reddatur. Ezek iránt tovább az volt a rendelés, hogy a püspökök fizetésére álljanak, kiknek akkor önnön jövedelmeikből kellett sok elpusztult egyházakat felépíteni.

Nős paráznaságot a nemzet nem szenvedhetett, noha ebben sokan megestek. Megtörtént, hogy néha a férfiak feleségeiket ily büns cselekedeteiken kapván, hirtelen indulatjójokban megölték. Az ilyen nemű gyilkosokról a törvény csak azt mondja: Si adulterantem necaverit, deo de se rationem reddat, et si voluerit, aliam ducat. Úgy látszik, hogy az emberek régen a nős paráznaságot asszonyaik-

ban halállal örömet büntették, kétségkívül azon okból, hogy idegen gyermekeket javaikból tartani nem akartak. Ez időben többnyire minden vétket a püspökök s egyéb belső emberek vizsgáltak s végeztek, nem is lehetett másfépen, mert keresztyén rendelés szerint kellett mindennek megadni, melyben ők voltak egyedül tudósok, s hitelesek. Megcsendesedett már ekkor a nemzet hazáján belől; de annak kerületében egyik helyről másikra örömet vándorlott. Ezen erkölcsi szokás még a régi scitha vérnek utolsó cseppjeiből látszott szármázni. Megesett, hogy valamely felállított eklézsia papot, mestert tartott magának, ezek kötelességüket törvények szerint vitték, nyájokat ápolgatták, tanították; a nép pedig meggondolta magát, s más földre, nagyobb vagy kisebb eklézsiahoz elment, papjának, mesterének üresen hagyta régi lakását, kik aztán csak pusztá kunyhók, s házak közt tévelyegtek sopánkodva. Elborították volt ekkor a nemzetet a bujdosó apró papok is, kik alá s fel járván, szüntelen eklézsiaikat kerestek, egy más püspöknél magokat jelentették; ezen a részen helységeket láttál papokat keresni, más oldalon papok keresték a megyéket, és így mindkét részről bujdosás, vándorlás támadt. Ha megállott is valamely pásztor egy helyen, nagyobb nyáját sejtven, nem messze magától, odament. Ebből továbbá az származott, hogy sok gyilkosok pap ruhában öltözvén, szép szín alatt orozva nagy károkat tét-

tek. Nézd ezeknek bizonyosságául cap. XV., XVI., XVII., XVIII., XIX. Corp. jur. hung. siquis hospes clericus in hanc pátriám sine commendatiis litteris episcopi sui venerit, ne forte homicida fuerit, iudicio vei testimonio discutiatur. Siquis clericorum istorum in pátriám istam veniens alicui comitum adhererit, et eum dominus suus bene habuerit, si discedere ab eo voluerit, nequaquam discedat. Lát-szik, hogy idegenekből kellett papokat szerezni, kik erkölcseikkel a nemzetnek erköl-cseit vagy változtatták, vagy idővel szüntelen való szokásból és kénytelenségből maguk is elfogadták.

Nem különböztetett akkor az egyházi törvény a külső királyi törvénytől nemzetünkben. E két hatalom egygé lett, melyet aztán idővel a nemzetben szorosabban megkülönböztettek. Azért szól így a törvény: Si derelicta Ecclesia sua villani ad alias transierint, pontificali jure et regali mandato unde transierunt, eodem redire cogantur.

Elkezdettek már ekkor némelyek az eklé-ziáknak földeket ajándékozni, mely cselekedettel a királyt követték. Egyfelől ajándékozták az ekléziákat, másfelől lopták. Voltak még lappangó scithák, kik alattomban harácsoltak, és tamadtak keresztyének is, kik hitükért buzogtak. Csak úgy hordozták a lopott egyházi jószágokat, kérdezték, hova tartozandóki. Úgy kevergett ez időben a magyar nemzet idegen papjaival, mint két idegen

nyáj, melyeket összebocsátanak, hol ez anyját, ama bárányát hívja, s ha megtéved, az idegenektől döföltetik, míg a magáéra nem akad. Szüntelen háborúban volt a zajos nép magával; ha ellenség előtt nem állott is.

Az erkölcsök tisztaságában csak annyira mehetek még ekkor, hogy az asszonyok, láncok egyik helyből a másikba bátran nem járhattak; megfogta őket az utas magyar, s erőszakot tett rajtuk. Ezt a bűnt úgy büntették, mint a gyilkosságot; a gyilkos pedig úgy büntetődött, hogy jószága elébb eladatott, azután meg kellett neki magát pénzen váltani, mely váltságot ha le nem tehetett, eladatott. Si minoris lacultatis sit, quam decem et centum pensae, amittat etiam libertatém. L. II. cap. 8. Akkor a szolgák mint bűnösök, eladott rabok voltak, a nép pedig szabadon élt. Soknak kellett a gyilkosságnak is lenni, mert nem győzték halállal büntetni, vagy megszokván a bűnt, még akkor nagynak nem tetszhetett a szem előtt; mit a belső emberek kénytelenek voltak néha ujjok közt nézve büntetni.

Nehezen mentek a lakosok bírák elébe, odahaza vitték végbe harcokat, mellyel ügyeket gyakorta végezték. A bírák többnyire még csak magoknak ítélték, ha úgy ment elejébe, mit nemes vagy katona nehezen vitt hozzájuk maga részéről. Minden dolgokat csak fegyverrel akartak végezni. Akit nemesnek hittak, azt egyszersmind katonának is hitták: nemes, katona, mind *egyét* tett. Ami ezektől

paraszti szolgálatra elmaradt, az még többnyire csak rabszolgákból és kóborló gyiilevészből állott. Ezeknek a katona-nemeseknek szokások volt egymás házára törni, mely cselekedetért fizetni kellett, ha pedig valaki nem fizetett, megberetválták a fejét, s mint rabot eladták. A haza rabokból és szabad emberekből állott. A szabad emberek fegyvert viseltek, a rabok dolgoztak, szolgáltak. Erőszak-tétel, lopás szüntelen esett mindenütt, mely bűnök végre csaknem szokássá váltak. Akkor, vagy őket rabolta az idegen ellenség, vagy ők rablották azokat. így e dolgot meg kellett végre szokni, melyet egymáson odahaza is elkövettek. A bűn mindjárt megszűnik a nép szeme előtt rettenetes lenni, mihelyt azt szüntelen elkövetni látja. Annyira ment a hír nélkül való kölcsönzés, hogy végre az apró falusi papok is csipkedni kezdettek. Nem ők húzták hallgatóikat példájok után, hanem ők kezdeték néha némely helyeken azoknak cselekedeteit. Ordo clericalis, si anserem, vei galinam, aut poma, vei his similia furatus fuerit. Cap. XIII. Mégis látszik, hogy csak apróléket kapkodtak, mit akkor bűnnek alig lehetett mondani. Kétségkívül nehezen élhettek a papok pusztá faluikban, hol sokszor éhségtől kényszerítettén, almával, elfogott tyúkkal kellett magokat táplálni. Most felállana a hajad szála, ha a papokat lopni hallanád; nem úgy tetszett az akkor. Jőne ma valamely nemzet oly sorsba, neked is kellene benne sok-

szor papostul almát, ludat kapni erővel, mert előbb elhordanák mások a tiedet.

Írták már régen a törvényeket könyvekben; de a nép közt még csak a régi szokások uralkodtak. Nem lehetett halált adni a bűnért, mert a nemzet maga magát megölte volna. Oly időben, hol úgylis másoktól szüntelen öletett, azonban látta a főpapi rend, hogy nem lehet a népet nagyon szorítani, azért nem kíván semmit erőltetni.

Vízzel, meleg vassal kezdték már erősen próbálni az igazságot és az ártatlanságot, mely vadság akkor majd egész Európában törvényes próbának ismertetett: pedig nincs e világon olyan ártatlan ember, hogy keze össze ne égjen, ha tüzes vasat fogatnak vele. Ezt régen az emberi tudatlanságnak részeg okoskodása szülte volt, mit most szánakozva nevetünk. Kezdődtek már akkor a boszorkányok is, de csak a törvényszerzőknek fejökben. Nem tudták a scitha asszonyok, mi az a boszorkány. Így Európa szokásaival, hitével tévelygéseit is általadta e nemzetnek, melynek még ez idő tájon nem volt eszében, hogy boszorkányt vagy asszonyt, ki ördögökkel seprő hátán nyargalózik, elevenen égessen. A k-khoz tették őket, és csak így szólnak rólok: *Meretrices et strigae secundum quod episcopo iustum et visum fuerit, tali modo dijudicentur.* Amint a püspöknek tetszett, csak úgy szenvedett, mind a k-a, mind a boszorkány. Idővel aztán, tudod, hogy ez utol-

sőt elevenen való megégettetésre ítéltük, soha nem tudnád, miért? Mely ítéletet már ma megint megvetettük. Báró Svitten, most szerencsésen uralkodó felséges asszonyunk alatt, hazánkból egy néhány sok paraszt hit-tel, esküvéssel, törvény szerint annak bizonyított boszorkányt ide Bécsbe felhozattott, biztatta őket, hogy tűnjenek el, csináljanak porbul egeret, bújjanak által a kulcs lyukán, repüljenek, meg fog őfelsége nekik kegyelmezni. A szegény öreg paraszt asszonyok csak tolmácsoltatták a nagy filozófusnak, hogy semmi olyat nem értenek, és nem hogy repülni, de már a földön járni is alig tudnak, így a vén asszonyokat megajándékozták, s haza küldötték. Az emberek némely dolgokban hol előbb, hol utóbb okosabbak, mint az idő, alkalmatosság és szokás hozzák magokkal. Sok szegény asszonyba addig beszélték bele az okosabbak a boszorkányságot, mellyel vádoltatott s amiről semmit sem tudott, hogy végre a bírák beszédére, a sok tanúvallásra maga is elkezdett rajta kételkedni. Látván utoljára, hogy meg kell neki halni, akár hiszi, akár nem, hogy boszorkány, csak annak vallotta magát kényszerítésből. Nem kellett ennél több azt világszerte elhinni Európában, hogy boszorkányok, kan ördögök vannak, kiket aztán pompásan égettek. Ha tudatlan ember éjszaka kutyát vagy macskát látott mellette valamely közön, oly faluban, hol ezer kutya, macska volt, mindjárt szaladt a bíróra, hogy

macska képében megkísértették. Ha nehéz álma volt valamelyiknek, mindjárt kérdezte, ki nyomta meg; akkor aztán a legsundább vénasszonyra vetette szemét, ki ellen elkezdett bizonyítgatni, s célozgatni; végre másra is akadt, ki nehéz álmodást látott; felbiztatta, hogy az a vénasszony volt. Elkezdettek tőle félni; elméjükben forgatták szüntelen ábrázatját. Új nehéz álma jött aztán, melyben a félelem az öreg asszonynak képét elébevitte. Innen származott a hitletevés, hogy látta azt magánfeküdni. Még az ilyekről László király idejében a magyarok nem álmodoztak, s boszorkányok sem találtattak.

XIII. RÉSZ.

Colomannis alatt.

Minek előtte Colomannusnak viselt dolgait illetnének, ne feledjük el megemlíteni, hogy László királynak Rómából a keresztes hadra hivatalt tettek. Közé kellett volna neki is magát keverni a háromezrezerből álló seregnek. Tisztességének és szerencséjének is tartotta ez akkor oly dicső hivatalt magára felvenni, de nem érezhette azon vigasztalását, mely Jeruzsálem megvételeből származhatott volna. Csehországra indult volt először, hogy az ott támadt belső háborút csendességre hozza, és egyik részt levévén a másikat védelmezze. Az emberek közt minden védelem

két részre szokott dolgozni, úgy hogy egyfelől takar, másfelől üt. Nem érthette el itt is célját; halála győzedelmét kezéből kiragadta. Ha meggondoljuk, hogy e világon minden született ember életének rövidségét elkerülhetetlen bizonyos halálával együtt tudja és érzi; ha még e szomorú tudományhoz hozzáteszed, hogy azon rövid idejében is életéről bizonyos egy nap sem lehet, el kell nevetni magadat a szörnyű csodálkozásban, halandó, társaidnak cselekedetét nézván, kik árnyék életükkel a körülöttük lévő árnyék dolgokhoz oly erőlködéssel és fáradsággal kapkodnak, mintha három-négy örökkévalóság volna életökben. Megengedj, hogy ily erőszakos mondással élek, tudván, hogy egy örökkévalóságot se foghatunk meg soha kiterjeszkedése miatt; mindazáltal ha az emberek csak olyan dolgokat akarnának nevezni, melyeknek valóságát érthetik, egész emberi nemünknek meg kellene némulni; csak nyugodjunk meg hát a magyarázhatatlan dolgoknak beszélésével, s vigyük László királyt is a Bonfinius magyarázhatatlan csodái között Váradra temetőjébe.

Ez a vitéz és kegyes király, ha testével és eszközeivel annyi csodák nem történtek volna is, érdemelné nemzetének örökös hálaadatosságát. Halála előtt Geyzának két fiai közül Kálmánt kívánta királyi székébe ültetni, ki ez időben Lengyelországban volt. Követeket kellett utána bocsátani, míg ezek jöttek-men-

tek, a király halálához közelített. Rettegett királyi székét nemzete között csak egynehány napokig is üresen hagyni; mert úgy vedd fel, hogy a trónus minden időben körül van véve rettegéssel. Csodálatos dolog, hogy a királyi széket oly nagy kincsnek ismerik azok, kik rajta ülni kívánnak. Nagy kincs, igaz, egy országnak, mikor jó fejedelem ül benne; de annak, ki véle küzködik, sem kincset, se nyugodalmat nem adhat. A király mindenütt örökké szegény, mert ő akkor mondhatná magát gazdagnak, mikor egy éhező, szomjúhozó szegény se találatnék országában, ez soha meg nem történhetvén, valósággal gazdag királyt sem láthatsz soha, hanem törvényeket, s erőszakosokat elégszer láttunk.

Ilyen a trónusnak sorsa. Erről kellett most László királynak leesni, melyre Álmost, a Kálmán testvérét tette fel, nem győzvéen amannak Lengyelországból való érkezését várni. Ha a halál tudta volna, hogy királyt fojtogat, talán várakozott volna e nagy szükségre, de ő mindenkor csak embert öl, kit a trónusról, vagy koldusmankóról egyenlően ránt'el. Mikor Kálmán elérkezett, már akkor László király koporsóban volt, Álmos pedig a trónuson ült. Ritkán láttál ennél rendesebb megszomorodást. Álmos csendes természetet viselvén, leszállóit királyi székéből, melyet testvérenek fájdalom nélkül általadott. Valaki a trónust kezéből önként kiereszti, többnyire mind érdemlené, hogy azon maradjon;

nem kellett volna a magyaroknak Álmot onnan leszállani hagyni, mert ismerni szokták azok a királyi hivatalt, kik tőle rettegnek, és jól tudják, hogy az emberek nem olyan teremtetett állatok, kikkel bajoskodni oly csendes és könnyű dolog volna.

Kálmán mindezekkel semmit sem gondolt, s látván Álmosnak békességes türését, felmászott a királyi székre. Jegyezd meg róla, hogy belső ember volt, papi hivatalát erkölcsének vásottsága s elméjének viszketegsége okozta. Úgy gondolkozott László király, hogy ha őt pappá teszi, sok ábítatos imádságai között erőtelenségét le fogja vetkezni, de megcsalott jó igyekezetében. Az emberek velökszületett hibáikat, melyek nem szokásból, de természetüknek minéműségéből származnak, többnyire koporsó jókig szokták vonszolni, örökké küszködven azokkal életökben. Ez igazságot Kálmán király is bizonyítja, kit sem papság, sem uralkodás erkölcséből ki nem vehetett. Rendes aztán, mikor meggondolod, hogy sokszor jó erkölcsű emberek erkölcstelen halandók alá estek, oly végből, hogy azok által jobbakká tétessenek. Azt mondod, hogy meg lehet az, én nem tudom.

Kálmánnak külső formáját megírta Bonfinius után Heltai régi magyar krónikaíró. Gondolkoztam rajta, hogy tehetek-e nálánál nagyobb ékesenszólással e fejedelemről rajzolást, de azt találtam magamban, hogy erőtelenebb vagyok nála, Kálmán királynak tes-

tét lefesteni: azért csak azt írom ide szórul-szóra, mit ez előtt Heltai háromszáz eszten-dővel megírt.

Vala pedig a Kálmán király igen rút termetű és tekintetű, teste szőrös és bojtos vala, kezei és lábai horgosok; selyp vala a nyelve, azaz dadogott; görbehátú és nagy csomók rajta, a melle is kihorpadt vala, ennek felette sánta is vala; de noha igen rút vala, azért igen álnok és okos vala, és mindent hamar eszébe vészén vala, igen buja is vala és kegyetlen; nehéz kedvű is vala, mert természete gyanús, hirtelen haragú és igen irigy vala, az isteni szolgálattal semmit sem gondol vala. Megmutatja itt Heltai, hogy egynéhány *valóval* miként lehet az emberi természetet undokságában festeni. Én erre azt mondom, hogy ha ország volnék, olyan rút embert, ha galambi szelídséggel bírna is, soha trónusra nem ültetnék; szomorú dolog, mikor egy egész nagy nemzet ilyen teremtett állatot hordoz a fején, és előtte hajladoz.

Mindjárt meglátod most, hogy Kálmánnak belső részei is egyeztek külső tekintetével. Minekutána megkoronáztatott, hivatalt adtak neki is Rómából, hogy a keresztes hadba menne; ki gondolta volna papból lett királyról az ily tisztességgel való ellenkezést, melyet a nem papból lett királyok oly dicsőséges buzgósággal s keresztyéni alázatossággal elfogadtak. Kálmánnak mindazáltal igen messze útnak tetszett Jeruzsálembe menni;

megköszönvén azért a tisztességtételt, izenettet tett Rómába, hogy ő itthon marad. Ebben ugyan nem hibázott, ha azon végből cselekedte, hogy annak a keresztes hadnak kárát s következő veszedelmét általlátta. Továbbá azt is hozzátette nem-menéséhez, hogy a keresztes hadak országán se mehessenek által, mely okbul a határokat őriztette. Egy-néhány hajdúval akarta Európának erejét megakadályoztatni, mely Ázsiát dúlni ment; félretaszították az útból, s keresztül menvén földén, a keresztesek céljukat elérni siettek.

Kálmán király Álmost a hercegségben kétség kívül meghagyta, kitől belső minéműsége szerint rettegett, noha amaz természetének csendességét bizonyította azzal, hogy a királyi széket odaengedte neki, melyet ha önként nem engedett volna, Kálmán felül uralkodhatott volna. A király sereget gyűjt és Álmos ellen kiszáll, ki őtet nem rettegvén, hasonló sereget állít, melyet elébe viszen. A magyar nemzet ezen idéetlen történetre elnevelte magát, melynek főrendei véröket ily haszontalanul vesztegetni nem akarván, gondolkoztak, hogy Kálmán királynak nevetséges cselekedetét veszedelem nélkül miképpen mutathatnák meg. összegyűlnek, és végzésüket a királynak következőképpen izenik meg: „A magyar nemzet magából nem kíván vért ontani, s tulajdon kebelében pusztító harcot szerezni, ha annak okáért a király Álmos herceggel csakugyan ütközetet akar,

szánjanak ki ketten s tegyenek bajvívást maguk között.“ Álmos egésztermetű vitéz ember volt, kivel embergörcsnek viadalra kiszállani nem lehetett. Kálmán király ki nem mozdult helyéből, seregeit is visszahívta; a magyar nemzet pedig a táborból nevetve hazament.

Nem ok nélkül cselekedtek ekkor így a magyar urak, kiknek végzése mennyei végzés volt. Szokásban tartatott ekkor egész Európában, hogy kettős bajvívással az uralkodók közt is nagy vetélkedések végeztessenek. Ugyanezen módban öröködött volt még aztán oly nagyon a duellum. Itt ugyan mégis azt gondolom, hogy a magyarok csak önnön véroroket kívánták kimélleni. Nehéz is volt sógoroknak sógorok, öcséknek bátyák ellen fegyvert fogni, annyival inkább, hogy erre a Kálmán király haszontalanságánál egyéb ok nem volt, tudták azonban, hogyha Álmossal kiszáll, megöletik, de Kálmán is tudta, hogy nem lehet neki Álmossal vívni; azért mondja Heltai, hogy Almos kész lön a diadalomra, de Kálmán, a breviáros király elmene onnét. Breviárosnak azért nevezi, mert pap volt.

XIV. RÉSZ.

Kálmán király keserves bosszúságát lenyelvén, másokon akarta azt kiontani. Hadat indított az oroszokra. Ezek már ekkor a magyar nemzetnek erejét rettegték; segítségül hívták melléjük a kúnokat. Minekutána meg-

ütközni kényszerítették, kérték Kálmánt, hogy távoztatná el a velek való hadakozást, ím, védelme alá bocsátják magokat s kegyelmét kérik. A király ezen megalázódást látta, s még nagyobb felfuvalkodásra emelkedett. Láttál-e valaha köpni való cselekedetet a halandók között? Egy király nem egyébért foghat fegyvert, hanem hogy országának ellenségét engedelmességre, alázatosságra hozza, vagy tőle erővel elfoglalt javait visszavegye. Dicsősége továbbá abban áll, hogy mihelyt ellenkező társai lábaihoz esnek, nekik kegyelmezzen, s békességet szülvén jobbágyainak vérét kímélje; mert nem lehet neki arról soha elfelejtkezni, hogy ő népének atyja, kit az isteni igazság hivatalának elkövetésében néz; azért amely király istenétől, az emberiségtől s országától elébeadott hivatalát lábával tapodta, az a trónuson is undok fenevaddá s emberi nemének mocskává tette magát.

Nem mehettek az oroszok kérésökkel s magok megalázásokkal békességre; Kálmán király megharagudott, s csak verni akart, kiszállította táborát, s ütközetnek ment. Bár csak a magyarok itt is azt üzenték volna neki, hogy ők olyan emberekből nem akarnak vért ontani, kik kegyelmüket kérik, s magokat előttök földig megalázzák, hanem Márkoddal, a moldvai fejedelemmel személy szerint vívjon meg; de e dolog meg nem eshetvén, erőszakosan vért kellett ontani a nemzetnek minden ok nélkül. Elfojt a bosszúság,

mikor ilyen dolgokat, látsz történni e világban. Az oroszok és kunok féltek már nappal rendszerint a magyarokkal ütközetbe menni, nem várták a nap feljövetelét, mely nekik veszedelmes lett volna, hanem éjszaka Kálmánnak nyugvó seregeit megütötték, széjjelverték, vágták, futamtatták. Soha szerencsétlenség embert jobban nem illett, mint ez Kálmán királyt illette. Igaz ugyan, hogy ezen meggyőztetését csupán ellenségnek ravaszsága okozta, de akárhogy esett, ha meggondolod, hogy ezek őtet békességre kérték, ki alázódásokat megvetvén, nemzetének vérét ily ostoba kegyetlenséggel ontotta, azt ítélned Kálmánról, hogy kar volt neki világot látni.

Szenvedett szerencsétlenségét némely részben helyre látszott hozni Dalmáciában, hol a venetusokkal háborúban volt. Itt egy rendes történeten felakadok. László király csak most húzta Kroaciát, Dalmáciát Magyarországhoz, melyeket neki húga testált, azonban itt már Colomannus a venetiaikkal harcolt, hogy annak részeit tőlök visszavehesse. A magyar történeteket írókból végére nem mehettem, mikor vették el Dalmáciának valamely részét László királytól a venetusok; Kálmán alatt annyival inkább nem tudathatott, ki koronáztatása után ellenök kelt. Francia universalis históriában kereskedtem végre, hol az író mondja, hogy László király még életében e húgának testámentumával nyert két tartó-

mányoknak némely részeit a venetusoknak eladta, vagy elzálogosította; kétségkívül innen származott aztán a háború; mert fel lehet tenni, hogy Kálmán az egész birodalmat szerette volna maga alá húzni, ellenben a venetusok is igyekeztek itt bellebb-bellebb csúszni, mely vetélkedésekben háború támadt. Heltai Bonfinius után csak azt írja, hogy hadakozván Kálmán a venetusokkal, Dalmáciában megverte őket. Bonfinius a keresztes hadakkal Magyarországból Jeruzsálembe megyen, ott hadakozik egy darabig pennájával, onnan megint visszajön, egész beszédet tétet a venetus követtel Colomannusnak, kik ötét megverettetésök után békeségre kérik. Minden lehető okot előforgatnak e hosszas beszédben, melyet nem tudom, ki írhatott le a követ szájából oly sebesen, hogy Bonfinius idejéig megmaradhasson; vagy talán írásból tanulta meg a követ, s úgy maradt meg. Csudálkozom, hogy az egész beszédben a venetusok László királynak zálogításáról semmit nem szólnak, melyet, magokat Colomannus előtt igazítani kívánván, soha el nem hallgattak volna, ha ugyan csak igaz, hogy ők beszéltek azt, amit Bonfinius részökről kiad; ha pedig az nem igaz, hogy nekik László király Dalmáciában zálogot tett volna, mi módon írhat Bonfinius Dalmáciának visszavételéről, el veszt érői elébb semmit sem szólván?

Kálmánnak viselt dolgai továbbá kevésbé érdemlik, hogy az olvasót fárasszuk vele, mindenkor bosszúságot, irigységet, mérget forralt magában. Az ilyen embereknek nem lehet nagy cselekedetök. Sohasem szűnhetett meg Álmosnak üldözésétől, kit végre fiával együtt megfogatott, és szemeit kitolatta. Íratik tovább, hogy valami Bot nevű embert küldött el oly végből, hogy Álmost ölje meg a fogságban; de ezt az embert az úton a kutyák egészen megették, mint Bonfinius és Heltai írják. Eleget hánykódtam rajta, hogy mi csoda kutyák lehettek azok, melyek lovas fegyveres embert erdőn vagy mezőn megszállónak s megesznek, de erről sem vizsgálat, sem szót nem lehet tenni; elég az, hogy Botot a kutyák megették, már az akárhogy esett. Azt sem foghatom meg többekkel együtt, hogy mikor Colomannus Jádrát Dalmáciában, mint oly sok vérontásnak fészek-városát, meg akarta égetni, hogy-hogy jöhetett elő a másvilágról Miklós püspök, szaggatott, tépett, borzas hajjal, verettetett testtel, irtóztató formával és nyögéssel, intvén őt, hogy Jádrát, hol ő életében püspök volt, meg ne égesse. Így jelent meg Caesarnak is hazájának keserves és siralmas képe a Rubikon partján, mikor pártot ütött kezeivel Róma ellen ostromnak ment, mely csodatörténetet Lucanus mint poéta úgy írt. A felettébb való buzgóéág minden dologban tévelygést szül. Nem eshetett meg Kálmán királynak is ha-

lála csoda nélkül, mely nélkül Bonfinius nem írhat. Megbetegedett, minekutána Álmosnak megölettetését parancsolta, szörnyű főfájásba esett; egy olasz doktora volt, ki fejére flastromot tett, melyet a király egy darabig a fején -, szenvedvén, végre onnan levett, és látta a több körülötte valókkal együtt, hogy feje veleje a flastromon csügg, mely által bizonyosan következő halálától elrémült. Eleget törődtem ezzel is, hogy micsoda flastrom lehetett az, mely a királynak velejét feje csontján keresztül magára úgy kiszívhatta, s mégis a király élhetett; de ennek sem mehettem végére, hanem csak a Bonfinius bizonyására támasztottam annak igazságát. Rákóczi azt írja, hogy ez a király lórul esett le, s abban holt meg; minekutána tizenkilenc esztendeig uralkodott volna. Bonfinius, Heltai azt mondják, hogy flastrom húzta ki az agya velejét fejéből, s abban múlt ki. Pető magyar író tizenyolc esztendeig uralkodtatja, mely a Rákóczi állításához közelít. Ilyen sorsa szokott a krónikáknak lenni, azt kell aztán az embernek, ha történeteket olvas, elhinni, csak mit benne természet szerint való dolognak lát.

E királynak halála történt 1114-dik esztendőben. Az ő uralkodása zárta be a magyar keresztény királyoknak első száz esztendejét.

Colomannusnak rendelései mutatják, hogy a törvények, erkölcsök, szokások alatta is még csak azok maradtak, melyek László alatt voltak. A birtokos emberek hasonlóul raga-

doztak, erőszakkal vévén el a földeket egymástól, melynek az volt a büntetése, bogy a magáéból annyit veszítsen el, amennyit a máséból hamisan bír. Külső és belső törvényes gyűlések tartattak, de parancsolni kellett, (bogy a nagyok ügyöket odavigyék. Egynéhány rendelések Colomannusnak belső tulajdonságait magyarázzák, minden donatiót visszahúzott a Szent Istvánén kívül, elvette a klastromoktól, eklésiáktól a nekik testált halastókat, vizeket, csak annyit kívánván azoknál meghagyni, melyből szorosan szükségéről tehettek. Meghatározta ezentúl, hogy a királytól adatott jószágok a királyra visszazálljanak, ha azoknak gyermekök vagy testvér atyjafiok nem volna, kiktől bíráttak. A vízzel és vassal megtenni szokott próbát a bűnösök iránt a közönséges bírák előtt megtiltotta, és csak nagy helyekben engedte meg. A boszorkányokról pedig ily törvényt tett: „De strigis verő, quae non sunt, nulla quaestio fiat.“ Látod, hogy akkor is voltak olyan emberek, kik a tiló álián való asszonyok lovaglását nem hitték; de ennek mégis csak hitelt adtunk idővel. Csodálkozom mégis Kálmánon, hogy a boszorkányokat nem hitte, mégis a tüzes vasnak markolázását a vádoltattak részéről megengedte, hogy azáltal azoknak bűnös vagy bűntelen voltak kinyilatkoztatásék. Még ő alatta szokásban volt keresztyén rabszolgákat barmokkal együtt eladni, kiket a zsidók is adtak-vettek. így árulta ebben az

időben a pogány szabadon a keresztyént keresztyén országban. Mond meg, mi módon származhatnak ilyen ellenkezések? Ezt a csúfságot Colomannus a zsidóknak megtiltotta, hogy tovább keresztyén szolga rabokat sem venni, sem eladni ne merészeljenek. Ezeknek a zsidóknak akkor Magyarországon földjeik, birtokok, gazdaságaik voltak, mely hasznot nekik Colomannus törvény szerint megengedett, hol rólok így szól: „Possessiones quidem judaei, qui possunt emere, habent“. Akkor ugyan, mivel sok volt a föld s kevés a dolgozó kéz, okosság volt nekik is szántásra-vetésre földeket adni, de minekutána a magyar nemzet minden tenyérnyi földét dolgozhatja, megbocsáthatatlan hiba volna annak az emberi nem sárjának örökségben kövér földeket adni, mely természetének tulajdonsága szerint mocsokra, alacsony-ságra származott, és tisztességes dolgokra elégtelen. A papok még ez időben nem szüntek meg a házasságtól. Az asszonyok férjeiktől gyakran elszaladoztak, kiket ha férjük női paráznságban kaptak, Colomannustól oly elégtételt vettek, hogy békéljenek meg velők és vegyék vissza őket. Siquis mulier a viro suo fugerit, így mond, reddatur ei, quoties fugerit, restituatur ei. Ugyanott: Siquis uxorem suam coram legibus adulteram probaverit, ipsa ponitentiae subjaceat, et postea, si voluerit, reconcilietur. Micsoda rendesen mennek az emberek közt tétetni szokott ren-

delések! Ugyanebben a százban egy kevéssel előbb, ha nos parázna-ságért valamely férfi feleségét megölte, csak azzal büntettetett, hogy az Istennek adjon számot róla; honnan megtetszik, hogy akkor a nemzet az asszonyokat több jószágaival együtt bírta, s rabul tartotta. Nem régen csináltunk olyan törvényt a mi időnkben már, hogy a nő parázna asszony meghaljon, de legalább törvény szerint és nem férjének szabad akaratjából. Ha különben a férfi feleségének megöléséért nem büntettetett a régi időkben, mihelyt megharagudott rá, megölhette, azt mondván, hogy parázna volt.

Ezen rendelkezéseknél még emlékezhetni arra, hogy soha, mióta a világ fennáll, semmi nemzetnél semmi időben oly törvény nem volt, mely a férfi nő paráznát felesége kívánságára megölte volna. Megtetszik innen, hogy mindig férfiak adták a törvényt. Azon is hánykódom magamban, hogy egy országnak törvényei csak főemberekért vannak-e mindenekben csinálva, vagy parasztokért is egyenlőül: mert láttuk, hogy a paraszt ember k—a feleségét a vármegye a deresben megcsapta; a főasszony k—nak fejét pedig férjének bizonyosságára s kérésére elűtette.

Ne csodálkozz azon, hogy szabadságra jószág-birodalomra való nézve paraszt ember nemes emberrel egy törvény alatt nem lehet. Egyiknek azt mondja a törvény: parancsolj; a másiknak: engedelmeskedj. E két sors any-

nyira van egymástól, mint a szabadság a rab-ságtól. Ezeken ezért általmegyek; hanem ami isten előtt bűn és jóságos cselekedet, ott ta-lán uraságban s parasztságban nem lehet kü-lönséget tenni; de mégis csak igaz az, hogy a törvények felső rendeknek mindenkor több szabadságot engednek vétkezni, mint a pa-rasztoknak; mégis minden erőszakos nagy bűnöket, mint gyilkosságot, tolvajságot (mert a paráznaságról nem merek szólani) a köznép követ el többnyire, és a főrendek közül alig hunyorítanak reájok, oly móddal tudniillik, mint azt a szegények elkövetik.

A szabadságot másképen így mondjuk ki; jóra, vagy rosszra való tehetség; mely tehet-ség a magyaroknál a XI-dik százban két-képpen gyakorolta törvényeit. A nemeseknél abban állott, hogy egyik a másikra vitézi mó-don fegyverrel ment, s lakásából kiverte; a köznépnél pedig lopvást, barmoknak, köntö-söknek ragadozójában. Az első nagyobb kár-tett, de tisztesebbnek látszott, mivel vi-tézi módon nyerte ragadmányát; a második pedig alacsonyág volt, azért, hogy lappan-gott. Elejétől fogva volt a győzelemnek s fegyvernek valamely törvénye s szabadsága, melyek szerint magát erőszaktételeiben iga-zítani látszott. Ha egy fejedelem sokszor szomszédjának egész országát elvette, azt mondták: „sokáig éljen ez a vitéz király“, ki vetélkedő társával szembeszállván, hatalmát a fölött megmutatta. Úgy tetszik, hogy föl-

dünnének javai elejétől fogva csak a hatalmasabbaknak ajánlották magokat, akár volt a győzedelmesnek igazsága, akár nem; nem büntetethetvén a földön, csak igazgatta magát, kinek hatalma alatt a megvertetett gyengének hallgatni kellett. E dolognak képe katonák által ábrázoltatott, kik igazságukat fegyverrel magyarázták: a katonaság pedig régen mind nemesből állott, hol aztán az *actus maioris potentiae* sokszor inkább vitézségnek, mint bűnnek ismertetett.

Magyarországon a nemesség, láthatod, ebben a százban hazájában fekvő s annak szélein szükségben harcoló armada vagy hadi sereg volt.- Nem lehetett aztán meg is gondolni, hogy királyának a hadi serege porciót vagy adót fizessen, ki annak koronájáért pénzét, vérét feláldozta. Jobbágyok osztottak a király jövedelmével. Az országban volt comesek, kik mind annyi gubernátoroknak tartathattak, az alattok való megyéknek adójából pénzt vettek, melyről Colomannus így rendelt: *Quisque comitum in comitato suo tertiam ubique partem habeat de tributo*. Ezek kétségkívül azok voltak, kiket most főispánoknak nevezünk. Kár részökről, hogy a régi törvény meg nem maradhat.

Ha keresed, hogy ki volt akkor az adófizető nép, megtalálod abban a földhöz ragadott sokaságban, mely felesége, gyermeke között odahaza ástott, kapált, kunyhóban lakott, és pénzen váltotta meg magát a vérontástól. Itt

támadt fel az adó, fegyver; aki hadba ment, először szomszédjához fordult, ki szántott, aratott, s azt mondotta neki: adj nekem valamit jószágodból, mert majd nem őrizzük meg a te földedet, ha az ellenség pusztítani jó: szolgálj te is nekünk ebben, mi is úgy szolgálunk aztán neked amabban. A szántó ember adót adott aztán a fegyverviselő embernek a maga védelméért. Eszerint régen minden szolgálat szolgálatból jött; hanem mióta már a szolgák fegyverviselés nélkül urakká lettek, egyik rész mindig szolgál, a másik szüntelen parancsol.

Valameddig az emberi természetben erőszak, ellenkezés, irigység, szükség és háborúk éreztetni fognak, mindaddig örökös igazság marad, hogy a nem katona, aki odahaza földjének gyümölcséből csendesen akar élni, a katonának, ki érte vérért ontja, fizessen; ezért fizet a paraszt, látod, ha tudni akarod adójának okát. Hogy kevesebbrel is megérhetné, vágy-nem, azt kinek mint tetszik, ítélje; az bizonyos, hogy Sz. István királytól fogva a nemeseken mindenkor két bőrt húztak királyai, mert ezeknek odahaza termett javaikat ellenség földén kellett fogyasztani, pedig tudjuk, hogy a hadakozásban kétszeres a költség; azonkívül vérrel kellett festeni külső javait, melyeket szolgálatában fogyasztott. Hányszor vágta le az ellenség a hazának nemességét csaknem egészen? Mégis, mindenkor újra kellett neki éledni, hogy maga költségén is-

mét hadakba mehessen halni, vagy győzni. Ez a nagy nemesség akkor fennálló had volt, most pedig kvártélyokban fekszik odahaza, hol ételét, ruháját, paripáját, fegyverét, hópénzét magától szedi, s csendesén él, mivel a szükség ellenségre menni nem kényszeríti, mely előtt most bajos volna az ország színének a régi mód szerint tűzbe, vérbe keveredni. Akárhogy vegyük emberi sorsunkat, mindennütt csak nyomorúságban vagyunk.

EGÉSZ EURÓPA FORMÁJA A XI-DIK SZÁZBAN.

A római Sz. birodalom.

A régi dicsőségéről leomlott Róma ismét kezdette hatalmát Európán kiterjeszteni, de nem Scipiókban, Pompejusokban, hanem pápákban. A fegyver és penna Rómában akarták e világnak megmutatni, hogy emberi nemünkön micsoda csodát követhetnek el. Chesar vállára tette e világnak győzedelmes fegyverét, melyet Gregorius pápának bullái lábaihoz hajtottak. Nem tudnád, melyik volna nagyobb hatalom, az-e, mely fegyverrel a fejedelmeket római vitézek szekéréhez kötözve hurcolta, vagy az, mely annak következett császárait pennával lábaihoz térdepeltette. fia semmi egyéb történeteink nem volnának is e földön, Róma egyedül megtaníthatna ben-

nünket embernemünk sorsát csodálni és siratni.

Láttuk már a fényes holdat ragyogó csillagai közt gyakran némely minutáig homályba borulni; látjuk a római fényes szentszéket is egyházi tagjai s hallgatói közt, kik már keresztyénséggel sugároztak, étszakába borulni. VI-dik Gregorius, III-dik Silvester. IX-dik Benedek vetélkedtek a szentszéknek hatalmán. E három pápa egymás ellen háborogván, az anyaszentegyházat, mely csak egy mester által egy kősziklán épült, több mesterekre szaggatta, hol kiki a másikat pénzzel, hatalommal víván, üldözte, rettegte, átkozta. III-dik Henrik császár kénytelenítettett Rómának indulni, hogy a keresztyén világnak ily sebét gyógyíthassa. Jelenléte azt szülte Rómában, hogy a több főpapi tanácsnak közönséges megegyezéséből II-dik Clemens név alatt negyedik pápa választott, ki választása után mindjárt papigyűlést tartván, újra Megerősítette azon törvényt, mely már volt, hogy a pápaválasztás a császár tetszése nélkül ne lehessen. Nem soká tartott e végzés. VII-dik Gergely a szentszéknek ezen siralmas szélvészeli között aztán, mint tudjuk, pápává választott, ki uralkodásának idejében célul vette magának hatalmát minden egyéb világi hatalmak fölébe emelni. IV-dik Henrik császárral kellett neki hadakozni, ki koronájának törvényeit hasonlóul védelmezni kívánta, és kénytelenítettett VII-dik Gergellyel

csatába jöni. Ekkor támadt aztán a császárság és pápaság közt oly nagy vetélkedés, melynek attól fogva hol szikráit, hol lángjait idő s alkalmatosság szerint felvetődni láttuk. Kétségkívül egész Német- és Olaszországok-
 1 nak háborúba kellett e két koronának vetélkedése miatt jöni. Azt kívánta a pápa, hogy az ő választása a császártól ne függjön, és semminemű belső ember előmenetelét, hivataibeli javait, tekintetét fejedelmétől ne vehesse, mert annakelőtte a császárok adhatták a püspökséget pásztori bottal s ahhoz tartozandó gyűrűvel. Elronthatta a császár az egyházi hatalomnak választását, s tehetett más püspököt. Gregorius ezeket semmivé kívánta tenni, ezenkívül azt is végezte, hogy a papok hivatalok vesztése alatt többé házasodni ne merjenek; ha pedig a császártól belső tekintet, előmenetel, azaz püspökséget elvesznek, tehát átok alá jöjjenek (excommunicáltassanak). Az tűz mind egy, mind más részről nagyra gerjedt. Gregorius parancsolatot adott, hogy a császár maga mentségére Rómában előtte megjelenjék, mit ha végbe nem viszen', elátkoztatik. Goszlárban, az ország gyűlésében volt Henrik, mikor ez izenetet neki a pápa követei megvitték. A császár hallatlan bosszúságra gerjedvén, a követeket előtte kihajtotta; annakutána papi gyűlést hirdetett, hol több papi rendekkel együtt a pápát varázslónak, eretneknek mondván, felső hivatalából letette. A lombardiai papság s püspöksé-

gek ezt megértvén, ők is gyűlést tettek Páviában, s a császár rendelkezését Gregorius ellen helybenhagyták.

Henricus így végezvén dolgait, levelet írt Gergelynek, hogy nem pápa többet. Gergely sinodust hirdet, honnan a császár fejére átokkal mennydörög, s hivataláról leveri. Ez a reménytelen és rettenetes történet annyira elérítette Henricustól a fejedelmeket, hogy fejedelem nélkül hagyatván, kénytelenített Gregoriustól a kanossal kastélynak ajtajában harmadnapig éhen, szomjan, mezétláb, egy köpenyeggel takarózva, koplalva, dideregve kegyelmet kérni. E még eddig ismeretlen dolog a császárnak barátit ellene zúgolódásba hozza, ki ezen okbul megbékélése után a pápával újra háborúba jött. A pápa meghallja ez újságot, s újra elátkozza Henriket minden barátival együtt. Azonban Németország Reinfeld Rudolphus sváb herceget császárrá választja. Ezen alkalmatossággal mondta aztán a pápa e nevezetes verset: „Petra dedit Petro, Petrus diadema Rudolpho.“ A császár kénytelenített ezentúl Rudolphus ellen erejét összeszedni, kit végre véres ütközetei után elölt. Itt felszabadulván Brixelbe új gyűlést hirdet, hol a német és olasz püspökökkel együtt Gregoriust a pápaságból újra leteszi, azzal vádolván őtet, hogy az egész keresztyén világot háborúba, vérontásba keveri, békeségét elúzi. A ravennai érseket, Gibertust nevezték helyébe pápának. Megindult ennek-

utána a császár, hogy Gregoriuson bosszúját állhassa, Rómára ment, melyet megszállott, s megvett. Nem céлом már ezen háborúkat tovább festeni, melyek Német-, Olaszországot, azoknak fejedelmeit, papjait, a császári \ és római székeket szaggatták, csak azt jegyzem meg végre Henrikus császárról, hogy a pápai hatalommal vetélkedvén, s e sokáig győzedelmes s rettenetes császár végre az egész világtól elhagyattatván, bujdosásai között oly nyomorúságra s alacsony sorsra vetetett, melyben életét koldulni kénytelenítettvén, megholt nyomorúságai között.

Láthatni ezen történetekből, micsoda háborúk s veszélyek közt hanyattatott Róma körül a keresztyénségnek ügye. A külső dolgokra nézve sem volt nagyobb nyugodalom.

A magyar nemzet történeteiben sok háború támadt azon okbúi, hogy némely fejedelmei az ország kedve ellen való idegen tanácsosokat tartván magoknál, jobbjáikat azzal szomorították, kik nem akartak oly tanácsot, mely természetök szokásával s közjavokkal ellenkezett. Az ilyen cselekedetet sokan bennük különös pártütésnek magyarázták, mintha ez más nemzeteknél nem volt volna szokásban.

IV-dik Henricus bizonyága lehet annak, hogy régen minden uralkodók szerencsétlítették magokat oly tanácsosokkal, kiket az alattok való rendek és nemzetek nem szenvedhettek. Adalbertus érseket ő is kénytelenített maga mellől elereszteni, mert a fő-

rendek országgyűlésében feladták neki, hogy ha Adalberten ki nem ad, tehát hozzá való hűségéről ők is lemondanak. Ilyen volt akkor a szokás azok közt is, kik Európában legkeresztényebb s legkipallérozottabb nemzeteknek tartathattak. Nem volt ez időben közönségesebb dolog, mint a nemzetek háborúságát és az uralkodóknak leverettetését hallani. Egész impérium pártot üthetett császára ellen, ki kénytelen volt lakásából kiindulni, s erdőn, hegyen harmadnapig éhen-szomjan bujdosni. Ne mondjuk hát, az ilyen történeteket látván, hogy csak mi háborogtunk fejedelminkkel a XI-dik százban, mindenütt voltak ilyen csaták. Képzelheted e megírt dolgokból magadnak, micsoda habokon úszkáltak ekkor a római koronák is.

Muszkaország.

A muszkák kegyetlenségben, vakságban, mély tudatlanságban voltak süllyedve. Nem neveztetett még birodalmok császárságnak; hercegnek hivatott uralkodójok. Kezdték már a kereszténységet ők is; Volodimér nevű hercegök keresztelkedett meg a XI-dik század elején, ki elfogadott hitét népének általta. Úgy mondatik, hogy Basil és Constantinus császároknak leánytestvérök, ki Volodimérhez ment férjhez, sugallotta férjének a kereszténységet, annak Istenének segedelme által.

Lengyelország.

Lengyelország hasonlól, mint a többi nép, Miczidas nevű hercege idejében kezdette a keresztyénséget ismerni, melyet feleségétől, a csehországi hercegnek testvérétől vett által. Ezen nemzet mindazáltal régi sarmata szokásait annakutána is sok időkre megtartotta, mely régen abból állott, hogy nyomorékon született vagy azzá lett gyermekeiket és az igen elesett öregeket megölték.

Svéczia.

E hasonlól akkor pogány népnek keresztyénségünk már a IX-dik százban hirdette-tett, melyet elsőben elfogadni látszott, de tévelygésére ismét visszaroht. Ugyanezt cselekedte Csehország, s ezen veszedelembé esett a magyar nemzet is András király alatt, mit ő utána is megújított. Különben a svécusokból, midőn még pogányságokba voltak temetve, sok népek bujdostak ki, ezek háború és kereskedések nélkül nem mutattak Európának nagy történeteket.

A napkeleti császárság.

Ez a császárság, mint tudjuk, szüntelen való vérengzésben és háborúban volt. Napnyugotra a bulgárusok ellen kellett magát védelmezni, keletre, délre pedig a törököktől és arabsoktól szorítottatott. Rettegésbe jött ezen-

kívül a keresztes vitézeknek serege által, kik akkor Ázsiára mentek, hogy Jeruzsálemet a pogányoktól megvehessék. Alig lehet kimondani, micsoda veszedelemben forgott már ekkor ez a birodalom. Háromszázezer kereszttyén sok vezérfejedelmek alatt verte magát fegyveres seregekre, és úgy indult Jeruzsálemnek. A főrendek odahaza javaikat vagy eladták, vagy elzálogosították, s úgy ültek fel, csaknem minden jószágait magokkal vívén.

Ez a tömérdek nép rend, engedelmesség nélkül amerre ment, rettenetes pusztítást vitt végbe. Minekelőtte Jeruzsálembe ért volna, elseprette csaknem a kereszttyén világot.

Olyan lett Európa, mint a bujdosó fellegekkel s mennydörgő villámlásokkal elborult nap, hol a tűz és setétség a rettenetességek közt egymást váltják. Az ázsiai pogányok magokat védelmezni hasonlóul felzúdultak. Így világunknak két része Jeruzsálemen egymásba ütközött, hogy annak megnyeréséért magát vérezze, s pusztítsa. Megvette a sok fáradt kereszttyén had Jeruzsálemet százezer-szeri árán júliusnak 5-ik napján 1099-ben.

Vedd fel már, hogy micsoda sorsba helyeztetek akkor az európai kereszttyén birodalmak.

E külső világi hadakkal s belső háborúval addig vesztegette magát Európa, míg a pogányoknak időt nem adott, hogy szívére hassanak. Jeruzsálem után a húcsús hadak Constantinápolc is megvívén, kipusztították; de ez a szerencsétlenség nem a XI-dik százban

esett. Így nyitott Európa utat magába a töröknek.

Olaszország.

Ezen országban már a császári hatalom szunnyadozott, hol különös hercegek uralkodtak és nemesebb részeit magok közt felosztották. Florencia, Majland, Pávia rendelt tanácsbíráival magában uralkodott, melynek feje hercegnek nevezetett. Bolonia szabad volt. A veneciai közbirodalom magában emelte erejét; különben ezen helyeknek szüntelen szenvedni kellett. IX-dik Leo pápa Robert Giskard, a normannus herceg ellen kiszállította népiét, melyhez a németektől segítséget vett; de megverettetett. Lásd, hogy ekkor a szent-székek hatalma mind pennával,^ mind fegyverrel harcolt. Robert el volt már ekkor átkozva Leo pápától, ki kénytelen lett őtet az ótok alól felszabadítani.

Spanyolország.

Ez az ország el volt osztva kei'esztyén, pogány közt. Törököknek, szerezseneknek birodalmok támadt benne; keresztyén, pogány hit, szokás, erkölcs, természet, uralkodás keveredtek tartományaiban. Rodrig, kit Szidnék is neveztek, lett olyan vitéz, ki a török birodalmat Spanyolországban leverte. E vitéznek halála után is, mint szintén életében, a spanyol királyok háborúban és vérontásban voltak a

közlök elterjedt pogányokkal. Így vérzett Spanyolország szüntelen, hol semmi rend nem folyhatott.

Neápolist, Sziciliát, melyek részint a mahumedánusok hatalma alatt nyögtek, részint pedig keresztyén főktül függöttek, a normannusok megvették, kik, mint fellebb mondám, Robert alatt a pápával is hadba mentek.

Anglia.

Már most ez az ország mondatik sokaktól a tudományt, mesterséget legfelsőbb pontra emelni, melynek nemzete a XI-dik százban a legmélységesebb tudatlanságban, nyomorúságban s háborúban szenvedett. A régi saxok, kik Angliát először hódoltatták és a dánusok, kik annak utána törtek reá, e szerencsétlen nép fölött egymással, mint prédájok fölött veszekedtek. A dánus tolvajoktól vagy tengeri ragadozóktól (mert egyébnek nem lehetett őket akkor mondani) annyira sanyargattatott ez a nép, hogy a X-dik százban pénzen kellett magát tőlök megváltani. Csakugyan megveretett a dániai király Kanut által, ki őtet rabságba húzta. Ebben az egész százban soha továbbá e nemzet a vérontástól, háborútól nem szünhetett, mely királyát mindenkor változtatta, magát pedig szegényítette, s pusztította. Nemhogy nagy tudomány lett volna benne, de reá sem gondolhatott a keserves rabságban, melyben győzedelmes fejei szorongat-

ták és az ínségben, hol szomszéd ellenségeitől szaggattatott.

Kanut után egy kevésbé Edvardus alatt pihentek az anglusok, ki mag nélkül meghalván, az ország Guillon normandiai hercegnek ismét prédájává lett. E fejedelem összeszedvén erejét, Angliát a legvéresebb ütközetek közt megvette, ki annak utána uralkodásában a meggyőzetteknek nyelvüket is el akarta fojtani, és a maga született nyelvén parancsolt az mindent az ország dolgaiban. Törvényt tett ezentúl, hogy nyolc órakor este harangot vonatván, a tüzet mindenütt eloltsák, azon okból, hogy a fából épített házak meg ne gyúljanak. Nevetség; mintha nappal tűzből tűz nem támadhatna. Ne feledjük el, hogy VII-dik Gregorius pápa Angliából már ekkor adót húzott volt, mely adót az új királyban meg kellett erősíteni. Kénytelenített azonban Guillon új hadba szállani, mert a francia király félvén hatalmától, míg ő Londonban az anglusokon láncait csörgette, Normandiának neki ment. Így midőn Franciaországgal vérben volna, kényszerítést teszen Gregorius Guillonon, hogy neki, mint Angliának királya homagiunot tegyen. Guillon megfelelt, hogy a hús-krajcárt Angliában minden háztól húzhatja, de a homagium vagy jobbágyi hűség iránt azt üzente, hogy Angliában azt fogják pápának ismerni, kit ő helybenhagy. Ezentúl harcát Philippussal továbbfolytatván, győzedelmével őtet békességre kényszerítette.

Franciaország.

Ennek a szélesen kiterjedek országnak volt ugyan királya, de majd csak nem oly formán, mint most a római császár feje Németországnak, melynek előtte ül ugyan, de hatalommal nem parancsolhat, csak ügyét ítéli. Alig volt ország e világon rútabb háborúban, mint ez; számtalan szabad hercegekből, urakból állott, kik jószágaikban királyi módon parancsoltak, mindenik egy-egy kis fejedelem volt, s ha tetszett neki, akarmely sérelemért népet gyűjtött, s fegyvert fogott királya ellen. Pénzt vettek a magok képökre, s egymás ellen az ország kebelében mint ellenségek harcoltak. Nem voltak szabad királyi városok; az urak voltak mindenek, kik csak fegyverkezvén, kevélykedvén, gazdaságot, kereskedést elnyomtak, s hazájokat szegénységben, tudatlanságban, pusztulásban szenvedtették. A király keveset tehetett, ki egyfelől hatalmas jobbágyaitól, másfelől a római széktől nyomorgattatott. Tudjuk, hogy ez időben első Philippus, mint nagyatyja, Robert, elátkoztatok. Íratik ezekről, hogy minekutána a pápák átkokat ellenök kimondották, jobbágyaik tőlök elrémülvén, nem akarták őket szolgálni, s még az ételből is irtóztak enni, mely asztalokról lejött. Ilyen homályban és háborúban forgott e tájon egész Európa, hol a keresztyenség és pogányság hitben, külső törvényekben, szokásunkban, világunkban két egymással ellenkező emberi nemet szült, melyek tudatlan és kegyetlen vad-

ságokban egymást szaggatták. Csodálkozni kell rajta, hogy akkor a belső embereknek rettenetes hatalmok s felette nagy tekintetök volt, mégis oly erőszakokat követhettek el ellenek némely külső rendek, melyeknek ma megtörténni csaknem lehetetlen.

Franciaországban történt olyan dolog, hogy egy gróftot valamely püspök elátkozott, amaz megharagudván, ellene ment fegyveresen, s tömlőére verette. pl. dolog Kómában megítéltvén, az erőszaktevő gróf halálra vettetett.

A belső emberek letették hivatalokból a külsőket, elátkozták őket birodalmaikban; ezek pedig hasonlóul ellenkezően, sokakat a belső emberek közül szent hivataloktól megfosztottak, levertek, s ellenek csaknem szüntelen fegyverkeztek. Látod, hogy a törvény s igazság kiszolgáltatása egy országban sem lehetett helyesen; mert mikor háború volt, a föld népének kellett hadba menni. Ha kérded, hogy kik voltak elejétől fogva a törvénynek szerzői és kiszolgáltatói, azt felelem: királyok, főrendek és nemesek; már pedig a főrendek minden országban szüntelen fegyverben lévén, vagy tulajdon földjükön szomszédjaikkal harcoltak, vagy királyoknak zászlója alatt az ország szélein idegen ellenségek előtt ontották vérüket; ki maradt hát otthon a törvények csinálására, vagy kiszolgáltatására? Azonkívül az ilyen dolgoknak szerzése értelmet, tudományt is kívánt, melyek olyan emberekben, kik szüntelen csak hadakoztak, és

soha tanulni nem érkeztek (de érkeztek volna is, nem volt kitől), nehezen találtak fel. A papok által szerzetett törvények nem terjeszkedhettek ki a külső uralkodásnak módjaira, és nem is lehetett kiterjeszkedniök, mert látod, hogy a külső rend a belső renddel, melyet rettegett, s tisztelt is, szüntelen harcban volt.

A nemzeteknek szokásai s erkölcsi mindeütt szerfelett való evésből, ivásból, ragadozásból, vakmerő viadalból és kegyetlenségből állottak. Egész Európa katona volt, s ily erkölcsöket is kellett magába venni. Ha valamelyik a másikat bosszús szóval illette, fegyvert fogtak, s élet-halál közt igazították el ügyüket egymás között; aki aztán győzedelmesebb volt, igazabbnak is találtak. Ezen törvénytétel okozta, hogy az akkori nép perelni nem akart, s törvényekhez is folyamodni nem kívánt, mert míg egy perének végét érte, addig újra tízre is adott okot. A részszégségében tántorgó emberi természet[^] nem szokta magát sebes indulataiban hosszú tanácsaival vezetni.

Már eképpen külső, belső rendet fegyverben, háborúban, harcban, vándorlásban gondolván, képzelheted magádnak, hogy iskoláikban a tisztességes tudományok micsoda erőben lehettek, hol a tanulók Plátónak álmain veszekedtek egyfelől, másfelől pedig magokat a Szentírásnak magyarázásában foglalták; a dolgoknak valósága szemök előtt többnyire el-

tűnt; bölcseségöket aztán abban helyeztették, hogy mentől több szavakat találjanak, melyeket könyv nélkül megtanulván, a valóságos tudományt annak színével eltakarhassák, s helyette csak olyan szókat beszéljenek, melyekkel neki számtalan részeit nevezni s egyszerűsmind homályosítani szokták. Ezen vad-sága régi iskoláinknak mégsem töröltethetett el egészen, és sohasem is fog eltörölni tökéletesen; melynek oka talán az lesz, hogy iskolában mindenkor gyermekifjoknak kell tanulni, kik mély dolgoknak ítéletére elégtelenek lévén, habos színeken csak buborékokkal játszanak mindaddig, míg olmjök megerősödik, s aztán játékokat megismervén, azon mélységije alábocsátkoznak, melynek színén gyermekségükben játszadoztak. Minden dolognak megvan a maga módja, manerja, aprólékos pompája, vagy haszontalan cifrasága, melyet magától el nem hágy. Nincsen olyan mesterség e világon, melynek nagy tekintetében neveltséges kicsinységek is ne találtatnának. Nincs nagy állat kicsiny tag nélkül. Ez okozza, hogy a nagy iskolák, hol gyermekek tanulnak, mély tudományaikat a gyermeki módtól soha meg nem fogják szabadítani, mely gyermekség szükség azért, hogy öbelőlc lehet mélységre menni. Nagy Sándor, Caesar, Newton, Plató kisdéd korukban porban játszottak. Ilyen az emberi sors, hol alacsony-ságból kell magasságra emelkednünk, honnan ismét semmiségre esünk.

Régen nemcsak gyermekség vadította iskoláinkat, hanem tele voltak mély tudatlansággal és babonával; nem lehetett aztán várni, hogy belőlük nagy emberek származzanak. Akkor, látod, tanulni kellett az együgyűséget és tévelygést; de csodálkozni fogsz, ha meg gondolod, hogy azt a tanult tudatlanságot sem lehetett sok ezereknek megtanulni, mert nemcsak a férfiakat nyelték el a hadak, hanem még az asszonyoknak nagy részét is magokkal hurcolták. Azonkívül oly világban, hol csak vitézeket becsültek, kevés ember kívánt tanulni. Csak a klastromokban dűnnyögtek, de másutt mindenütt harcoltak.

Minekutána Európán szemedet eképpen keresztül vitted, térj vissza Magyarországra, fogadom, nem fogsz belső háborúin csodálkozni. Ha e nemzetet csak magát nézed a XI-dik százban, úgy ítélsz, hogy helytelen változásokat tett királyaival. De mit nem követtek el más nemzetek, noha már regen keresztények voltak? Aztán honnan van, hogy ha a nemzetnek győzedelmes királya volt, ki öt törvényes szokása és erkölcse szerint igazgatta, hozzá haláláig mindenkor a legnagyobb és állandóbb hűséget mutatta? Ha voltak királyi vérből származott fiai közt olyanok, kik a koronáért fegyvert fogtak, s benne katonákat gyűjtöttek, azért egész nemzetet nem lehet hitetlenséggel vádolni. Az, aki fegyvert fogott, azt mondotta: engem illet a királyság, jertek zászlóm alá, fizetlek benneteket.

A köznép azt szolgálja, aki kenyeret ad neki, s nyereségre viszi. Így a nagyok egymással háborogván, prédátokká tették nemzeteket, melynek nevével aztán különös bűnöket fedezték.

A magyar, ha nagy szívű, nemes természetű, vitéz királya volt magából, azt mindenkor híven szolgálta. Igaz, hogy megháboríthatta, míg érdemeit nem láthatta, ha hibákat tett, hol ok nélkül meg sem mozdult; de ha egyszer királyának érdemeit tapasztalta, aztán hibáit is szenvedte, s véle élni, halni kívánt. Aki nagy dolgoknak és nemes munkáknak végbevitelére elégséges, annak lehet hibáját szenvedni, tudván azt, hogy nagy erkölcsök nélkül is kell egymásnak erőtlenségét túrnunk. De a világ olyan, hogy azoknak, kik legkevesebbet vétének, hacsak nem hatalmasok, legkevesebbet enged, ha vétetni találtnak.